

DR. RASA PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

MERKINIŠKIŲ GIMTUVĖS IR KRIKŠTYNOS: TRADICINIŲ
KULTŪROS ELEMENTŲ SKLAIDA XX AMŽIUJE¹

Merkinėje ir jos apylinkėse surinkta gausi medžiaga apie tradicines ir dabarties gimtuves bei krikštynas leido pažvelgti į Dzūkijos krašto trijų kartų žmonių kauptus ir puoselėtus etninės kultūros klodus.

Apklausa atlikta pagal autorės sudarytus etnografinių klausimų lapus „Gimtųjų papročiai“ ir „Krikštynos ir vardynos“. Be to, siekiant atskleisti krikšto papročių savitumus, buvo pasinaudota Merkinės bažnyčioje saugomomis parapijos krikšto metrikų knygomis. Krikštynos, kaip ir visas socialinis bei kultūrinis šio krašto žmogaus gyvenimas, yra neatskiriama krikščioniškosios kultūros dalis, todėl tyrimas atskleidė ir religingumo dinamiką bei krikščioniškų vertybių raišką.

Jau ankstesni šio straipsnio autorės tyrimai bei teoriniai apibendrinimai ir naujaisi duomenys galės prisidėti prie tradicinio etninės kultūros paveldo išsaugojimo ir jo elementų panaudojimo šių dienų gyvenime. Nuostabi ir mažai civilizacijos paliesta šio krašto gamta, turtinga istorinė patirtis, kita vertus, nederlingos žemės, ekstensyvus žemės ūkis, neišvengiamas poreikis naudotis turizmo teikiamomis galimybėmis ir skatina patyrinėti šį etninės kultūros paveldą. Straipsnyje mėginama: 1) apžvelgti gimtųjų ir krikštynų papročių paplitimą, jų lokalius savitumus bei bendrumus, 2) tirti krikštynų papročių kaitą ir plėtotę, 3) nustatyti vardynų šventės savitumus bei populiarumą tiriamojoje teritorijoje.

Atlikus tyrimą apie Merkinės ir jos apylinkių praeitį ir dabartį galima daryti išvadą, jog dalis tradicinių gimtųjų ir krikštynų papročių, peržengusių XXI a. ribą, gyvuoja iki šiol, tačiau yra įgiję kitą formą. Ir tai lemia papročio modifikaciją, natūraliai prisitaikiusią prie naujų sąlygų. Tačiau, kaip rodo tyrimų medžiaga, tik per atskirų papročių elementų gyvavimą senąja forma yra užtikrinami tradicinių papročių lokaliniai savitumai, sėkmingai gyvuojantys šių dienų gyvenime.

Gyvenimo ciklo papročiai, kaip vieni iš reikšmingiausių „perėjimo apeigų“ kategorijos ritualų², simboliniu pavidalu atskleidžia svarbiausius žmogaus gyvenimo momentus. Tarp jų ir žmogaus gimimą, socialinį bei kultūrinį jo įteisinimą – gimtuves ir krikštynas. Kita vertus, šie papro-

¹ Tyrimą rėmė Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas.

² Arnoldo Van Gennepo suformuluota sąvoka „perėjimo apeigos“ (les Rites de Passage) apima apeigas, žyminčias vietas, būsenas, socialinės padėties, laiko ir amžiaus kaitą: Van Gennep A. The Rites of Passage, Chicago, 1960.

čiai padeda suvokti ir daugelį visos bendruomenės kultūros elementų. Ypač padeda „mažojo didelės bendruomenės veidrodžio“ – šeimos analizei. Todėl Merkinėje ir jos apylinkėse surinkta medžiaga apie tarpukario ir dabarties gimtuves bei krikštynas leidžia pažvelgti į giluminius, per šimtmečius Dzūkijos krašto trijų kartų kauptus ir puoselėtus etninės kultūros klodus. Gimtuvės ir krikštynos, kaip ir visas socialinis ir kultūrinis šio regiono žmogaus gyvenimas, yra neatskiriama krikščioniškosios kultūros dalis, todėl tyrimas atskleidžia ir religingumo dinamiką, krikščioniškų vertybių raišką sovietinės ateistinės politikos sąlygomis.

Daugelis šiuo metu gyvuojančių gimtųjų ir krikštynų papročių bei tikėjimų, kurių ypač gausu nedidelių kultūros modernizacijos procesus patyrusioje Dzūkijoje, lyginant su kitais Lietuvos etniniais regionais, yra gana archajiški. Be abejo, daugumas jų, prisitaikę prie dabartinio gyvenimo ritmo ir kintančios socialinės ir kultūrinės aplinkos, neišvengė modifikacijų. Papročiai, kaip gyva savastis, eina per gyvenimą kartu su tradicijų puoselėtoju – žmogumi, prisitaiko prie jo patirtų socialinių ir kultūrinių permainų.

Dzūkijos krašto gimtųjų ir krikštynų papročiais domėjosi, juos fik savo ir susistemines publikavo V. Krėvė-Mickevičius³, daug įvairių tikėjimų iš Merkinės ir jos apylinkių leidinyje „Vaikystė ir vedybos“ yra pasakė J. Balys⁴, gana išsamų Raitininkų kaimo (Merkinės parapija) gimtųjų vaizdą pateikė V. Ulčinskas⁵, Varėnos apylinkės šeimos papročius aprašė M. Čilvinaitė⁶, vaikų moralinio auklėjimo bruožus – R. Vasiliauskas⁷. Be to, vertingų duomenų apie merkiniškių papročius galima rasti ir moksliniuose leidiniuose, skirtuose visos Lietuvos papročiams⁸.

Jau ankstesni šio straipsnio autorės tyrimai bei teoriniai apibendrinimai⁹ ir naujaisi duomenys galės prisidėti prie tradicinio etninės kultūros

³ V. Krėvė-Mickevičius, Burtai ir prietarai, *Tauta ir žodis*, Kaunas, 1928, p. 486–508; V. Krėvė-Mickevičius, Krikštynų apeigos Dzūkijoje, *Mūsų tautosaka*, t. 7, Kaunas, 1933, p. 31–46.

⁴ J. Balys, *Vaikystė ir vedybos. Lietuvių liaudies tradicijos*, Silver Spring, 1979.

⁵ V. Ulčinskas, *Raitininkų kaimas (1850–1950)*, Vilnius, 1995, p. 99–103.

⁶ M. Čilvinaitė, Iš XX a. pradžios šeimos gyvenimo papročių, *Kraštotyra*, Vilnius, 1975, p. 253–254.

⁷ R. Vasiliauskas, Vaikų moralinis auklėjimas ir skatinimas prie darbo Varėnos rajono valstiečių šeimoje, *Dubičiai*, Vilnius, 1989, p. 182–183.

⁸ A. Vyšniauskaitė, Šeimos butis ir papročiai, *Lietuvių etnografijos bruožai*, Vilnius, 1964, p. 448–476; P. Dundulienė, *Senieji lietuvių šeimos papročiai*, Vilnius, 1999, 53–90; R. Paukštytė, *Gimtuvės ir krikštynos Lietuvos kaimo gyvenime XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius, 1999.

⁹ R. Paukštytė, *Gimtuvės ir krikštynos...*; R. Paukštytė-Šaknienė, Krikštynos ir vardynos šiaurės rytų Lietuvoje XX a. antrojoje pusėje, *LKMA Metraštis*, t. 19, Vilnius, 2001, p. 243–266; R. Paukštytė-Šaknienė, Idealus bendruomenės modelis. Gimimo papročiai, *Žiemgala*, 2001/2, p. 2–9; R. Paukštytė-Šaknienė, Šiaurvyčių lietuvių etninės kultūros tapatumas XX a. II pusės vaiko socialinio įteisinimo papročiuose, *Lituanistica*, 2002, Nr. 1 (49), p. 57–73.

paveldo išsaugojimo¹⁰ ir jo elementų panaudojimo šių dienų gyvenime. Nuostabi ir mažai civilizacijos paliesta šio krašto gamta, turtinga istorinė patirtis, kita vertus, nederlingos žemės, ekstensyvus žemės ūkis, neišvenigiamas poreikis naudotis turizmo teikiamomis galimybėmis ir skatina patyrinėti šį etninės kultūros paveldą. Straipsnyje mėginama: 1) apžvelgti gimtųjų ir krikštynų papročių paplitimą, jų lokalinius savitumus bei bendrumus, 2) tirti krikštynų papročių kaitą ir plėtotę, 3) nustatyti vardynų šventės savitumus ir populiarumą tiriamojoje teritorijoje.

Apklausa atlikta pagal autorės sudarytus etnografinių klausimų lapus „Krikštynos ir vardynos“ ir „Gimtųjų papročiai“. Siekta sužinoti, kaip Merkinėje ir jos apylinkėse buvo švenčiamos krikštynos, kokias modifikacijas bei transformacijas jos patyrė per beveik visą XX amžių. Klausinėjant vyresnio amžiaus moteris buvo teirautasi apie senąsias kaimo pribuvėjas, nėštumo periodo draudimus ir skatinimus, įvesdinimo į bažnyčią paprotį. Stengtasi sužinoti apie sovietinės valdžios organizuotas XX a. 7–9 dešimtmečiais šioje apylinkėje vardynas. Remtasi 51 respondentu, gimusiu 1910–1974 m., atsakymais (89 respondentų vaikai gimę 1939–2000 m.)¹¹. Kita medžiaga naudojama kaip palyginamoji ir statistinėje analizėje neatskleidžiama¹².

Apklausa metu daugiau buvo klausinėjamos moterys (50 iš 51 respondento), nes paprastai jos išsamiau pasakoja apie savo vaikų krikštynas ir vardynas. Be to, klausimai, susiję su gimtuvėmis, buvo laikomi tik gimdžiusių moterų reikalu, griežtai saugomu nuo kitų bendrijos narių. Nors atrodytų, jog dabartinėje visuomenėje visais klausimais laisvai diskutuoja moterys ir vyrai, net ir vaikai, tačiau ir dabar dar jaučiamas tradicinis šios temos savitumas. Savaiame suprantama, jog tik moteris gali perteikti savo išgyvenimus, susijusius su kūdikio nešiojimu, gimdymu; galiausiai krikštynos ir vardynos, pasiruošimas šioms šventėms daugiau tenka motinoms. Tačiau negalėtume nuvertinti ir vyrų vaidmens. Neretas vyras XIX a. pabaigoje–XX a. I pusėje pagelbėdavo pribuvėjai gimdymo metu, ypač įvairių komplikacijų atvejais. Ir dabar vyrai padeda prižiūrėti kūdikį: maudyti, pervystyti ir pan. Be to, pareiškę norą, gali dalyvauti gimdymo metu.

Norėdami suvokti XX a. II pusės krikštynų papročių savitumus, duomenų ieškojome Merkinės katalikų bažnyčioje. Dekanas Kęstutis Kazlauskas maloniai leido pasinaudoti parapijoje saugomomis krikšto metrikų

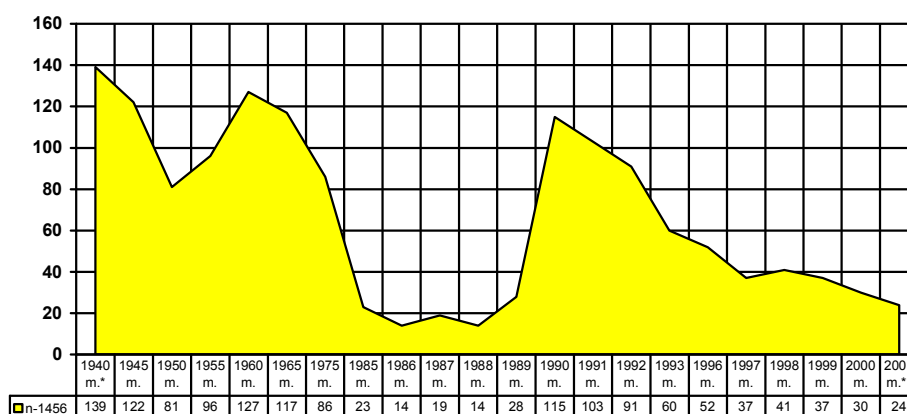
¹⁰ Etninės kultūros paveldas suvokiamas ne kaip stabili ir nekintanti, o kaip dinamiška etninės kultūros raiška. Tradicinis etninės kultūros paveldas šiame straipsnyje traktuojamas XX a. antrojo ketvirčio (iki kolektyvizacijos) laikotarpio prasme.

¹¹ ES, b. 2165, Krikštynos ir vardynos. Gimtųjų papročiai, 2000. Užrašė R. Paukštytė-Šaknienė; ES, b. 2175, Krikštynos ir vardynos, 2001. Užrašė R. Paukštytė-Šaknienė.

¹² ES, b. 2158, Gimtųjų papročiai, 2001. Užrašė M. Rumšienė; ES, b. 2161, Gimtųjų papročiai, 2000. Užrašė D. Šiaučiulytė; ES, b. 2160, Krikštynos ir vardynos, 2000. Užrašė D. Averkaitė.

knygomis. Pasinaudojome 1940–2001 m. padėtį liudijančiais dokumentais¹³. XX a. penktasis–šeštasis dešimtmetis merkiniškių gyvenime buvo gausus socialinių ir ekonominių pokyčių ir sukrėtimų, todėl nuo 1940 iki 1965 m. duomenis analizavome atrinkdami laikotarpį kas penkeri metai. Vėliau analizavome 1975, 1985, o po jų – nuo 1986 m. stengėmės fiksuoti kiekvienais metais vykusius pokyčius iki 2001-ųjų, išskyrus 1994 ir 1995 m., nes 1944 m. padėtį nusako tik šeši įrašai (iki 1994 04 03), 1995 m. duomenų iš viso neradome. Nepavyko rasti šio laikotarpio krikšto metrikų knygų. Kadangi 1994 m. archyvinė medžiaga labai nereprezentatyvi, nusprendėme jos neanalizuoti, apsiriboti 1456 įrašais iš krikšto metrikų knygų; jų kasmetinis skaičius nurodomas 1 diagramoje¹⁴.

1 diagrama. Krikšto Merkinės bažnyčioje dinamika (1940–2001 m.). n=1456.

* 1940 m. krikšto įrašai pradėti rugpjūčio 16 d. Duomenų apie ankstesnį šių metų krikštą neturime.

** Paskutiniojo 2001 m. registruoto krikšto data – rugpjūčio 5 diena. Vėlesni duomenys neįtraukiami.

KŪDIKIO LAUKIMAS. Pasak kai kurių tyrinėtojų, vaikystės samprata ir rūpinimasis vaikais XVIII–XIX a. valstiečių ir šiuolaikinėje visuomenėje

¹³ Merkinės metrikacinės apylinkės 1940 ir 1941 gimimų metrikų knyga; Kaišiadorių vyskupijos kurija. Merkinės gimimo krikšto protokolai. Knyga Nr. 704; Kaišiadorių vyskupijos kurija. Merkinės krikšto metrikų protokolai. Knyga Nr. 47; Krikšto metrikai 1948–1953; Krikšto metrikai 1953–1958; Krikšto metrikai 1961–1967; Krikšto metrikai 1963–1968; Merkinėje krikšto įrašai 1974. 01. 01–1983.10.07; Krikšto metrikai 1969–1979; Krikšto metrikai 1980–1994; 1996–2001 krikšto knyga. Kai kuriais metais krikštas registruotas keliuose knygose vienu metu, matyt, siekta klaidinti sovietinius pareigūnus ir nuo galimų nemalonumų apsaugoti atsakingesnes pareigas užimančius krikštatevius ir tėvus.

¹⁴ Norėdami apskaičiuoti krikšto laiką, neįtraukėme 11 įrašų; iš jų neaiškus krikštijamojo amžius. Pagal metrikų metus šis skaičius pasiskirsto taip: 1955, 1960, 1989, 1992 ir 2001 m. – po 1; 1990 m. – 2 ir 1965 m. – 3. Todėl analizuojame tik 1447 informacijos vienetus.

iš pagrindų skyrėsi. Todėl negalėtume sutikti su Edvardo Schorterio teiginiu, kad vaiko ir tėvų emocinis ryšys yra šių dienų atradimas ar bandymas didelį kūdikių mirtingumą kaimiškoje Europoje sieti su motiniško dėmesio stoka¹⁵. Lietuvoje, kaip ir daugelyje pasaulio kultūrų, pasijutusi nėščia moteris įgydavo ne tik ypatingą statusą vietos bendruomenėje, bet ir pati jautė nemažą atsakomybę ir įsipareigojimus dėl kūdikio ateities. Nors nemažai nėštumo periodo draudimų ir skatinimų, kurių laikėsi merkiniškės moterys, buvo žinomi ir visoje Lietuvoje, tačiau išskirtinis šio krašto bruožas tas, kad nemažai šių papročių yra išlikę iki šių dienų.

Nėštumas – tai būseną, kuri moterį įpareigoja paklusti tam tikroms elgesio normoms. Visų tikima, jog laukianti kūdikio negali žiūrėti į gaisrą, nes jai išsigandus ir prisilietus ranka prie kokios nors savo kūno vietos, kūdikis turėsįs panašią žymę. Paisoma ir kitų tradicinių tikėjimų: nėščioji negali vogti, kuo nors stebėtis ar eidama pro dvokiančią vietą užsiimti rankomis burną, lįsti pro tvorą, žiūrėti pro durų tarpą, nes tikima, jog netinkamas elgesys gali pakenkti būsimo kūdikio fiziniam ar dvasiniam vystymuisi. Vyresnės moterys nuolat primindavo jaunesnėms, jog nėštumo metu moteris turi save nuolat „prilaikyti“, t.y. stengtis neišsigąsti, nepervargti, nesinervinti. Pavyzdžiui, 1936 m. gimusi respondentė prisiminė, kad nėštumo padžioje labai išsigando, todėl visą laiką jaudinosi, ar nepakenkė kūdikiui¹⁶. Be minėtų draudimų, dar nėščioji negali nieko skolintis ir pati ką nors slėpti nuo namiškių, sakysim, pinigų, nes vaikas gali būti „grabštukas“, t.y. linkęs vogti svetimus daiktus¹⁷.

Rūpestį dėl būsimo kūdikio rodo ir tikėjimas, draudžiantis ne tik nėštumo pabaigoje, bet ir visą tą laikotarpį kelti aukštai rankas arba sunkiai kilnoti. Suprantama, jog gyvenimo sąlygos nelabai leido moterims pasirinkti darbus, tačiau ir vyrus paskatino labiau rūpintis savo besilaukiančiomis žmonomis. Kaip teigė respondentė, jai vyras visada stengdavosi padėti ir bardavo, jeigu ką sunkiai keldavo ar pan.¹⁸ Tyrimo duomenys sako, kad taip buvo neretai. Tačiau kartais respondentėms tekdavo pripažinti, jog niekas jų neužvaduodavo ir ne visada dėl to galėjo kaltinti vyrą – ūkio darbai buvo sunkūs.

Iki šių dienų yra išlikęs ir tikėjimas, kad nėščioji negali žiūrėti į invalidus, ligonius ir pan. Pastaruoju metu tikima, kad nepatartina dažnai žiūrėti per televizorių rodomų siaubo filmų. Tikima, jog nesilaikant šių draudimų galima sulaukti nepageidaujamo rezultato – galimų apsigimi-

¹⁵ E. Schorter, *Die Geburt der modernen Familie*, Reinbek, 1977, p. 195. Cit. iš: Зидер Р. Социальная история семьи в Западной и Центральной Европе (конец XVIII–XX вв), Москва, 1997, p. 36.

¹⁶ ES, b. 2158, l. 3.

¹⁷ ES, b. 2175, l. 15.

¹⁸ ES, b. 2158, l. 3.

mų. XIX a. pab.–XX a. pr. gyvavo ir racionalus draudimas – laukiančiai kūdikio nešioti suvaržytus, t.y. ankštus drabužius, nes esą gali gimti invalidas¹⁹. Buvo žinomas ir kitas draudimas, susijęs su drabužių nešiose-na: šiuo laikotarpiu moterims draudžiama segti drabužius žiogeliu, nes taip esą galima „prisegti“ vaiko liežuvėlį. Šio draudimo tikslas taip pat akivaizdus – mėginimas apsaugoti nuo susižalojimo.

Tyrimų medžiaga rodo, jog vyresnės Merkinės ir jos apylinkės moterys ne tik žinojo, bet ir laikėsi daugelio minėtų draudimų. Iš kartos į kartą perduoti liaudiški tikėjimai buvo suvokiami kaip patikimas žinių šaltinis, turintis daug racionalių pamokymų ir perspėjimų, kaip išvengti priešlaikinio gimdymo bei kitų nėštumo komplikacijų. Tuo labiau kad kita informacija (medicininė literatūra ar ginekologų patarimai) buvo retai prieinama. Tačiau remdamiesi apklaustųjų moterų patirtimi turime pripažinti, kad ne visos moterys net ir tarpukariu tikėjo šių draudimų galia. Kai kurios teigė, esą nuo motinos elgesio nėštumo metu vaiko sveikata visai nepriklausanti.

Nors nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu (nuo 1930 m. visoje Lietuvoje pradėti steigti Sveikatos centrai) daugelyje valsčių ir miestų dirbo kvalifikuotos akušerės ar gydytojai, tačiau, kaip rodo etnografinė medžiaga, Merkinės apylinkėse medicininis švietimas gimtųjų papročiams turėjo menką poveikį²⁰. Sovietiniais metais pradėjus masiškai steigti ambulatorinius akušerinius punktus ir įsigalint medicininei nėščiąjų priežiūrai bei švietimui kaime, situacija ėmė keistis. Lankymasis pas gydytojus nėštumo metu tapo privalomas. Liaudiški tikėjimai buvo traktuojami kaip negatyvūs ir žalingi sveikatai prietarai. XX–XXI a. sandūroje, atmetant sovietmečiu pirštą „religinių atgyvenų“ propagandą, išskyla klausimas, kaipgi šiandieniniame gyvenime funkcionuoja beveik šimtmečio senumo gimtųjų papročiai? 1972 m. gimusi respondentė pasakojo žinanti daug įvairių tikėjimų, tačiau prisipažino, kad pati, besilaukdama kūdikio, ne visų jų paisė, pavyzdžiui, draudimo kirpti plaukus. Tačiau siūdoma „ant savęs“ drabužį ji užsidėdavo ant drabužio siūlą, kad „neprisiūtų“ vaiko liežuvėlio²¹. Tai rodo, jog šis tradicinis tikėjimas nepraranda savo „galios“ ir šiandien. Tačiau yra išsakoma ir kita nuomonė. Pavyzdžiui, gimusi 1972 m. respondentė teigė netikinti, jog nuo nėščiosios elgesio (t.y. laikymosi įvairių prietarų) priklauso būsimo kūdikio fizinės ar charakterio savybės²². Išskirtume ir trečią jaunų motinų nuomonę. Pa-

¹⁹ ES, b. 2162, l. 95. Matyt, šis draudimas buvo labiau taikytas kūdikio besilaukiančiai merginai, kuri stengėsi kuo ilgiau išlaikyti paslapyje savo „bėdą“.

²⁰ R. Paukštytė, *Gimtuvės ir krikštynos...*, p. 49–50.

²¹ ES, b. 2158, l. 9.

²² ES, b. 2158, l. 29.

vyzdžiui, 1974 m. gimusi respondentė pasakojo, jog iš motinos yra sužinojusi daug draudimų, tačiau ne visų laikėsi, nors kiekvienu atveju „tokia mintis virpėjo galvoje“. Moteris baiminosi dėl galimų padarinių, apie kuriuos buvo perspėjama tradiciniuose gimtųjų draudimuose. Ji sakė, kad laukdamasi kūdikio labiau paisė gydytojų nurodymo. Tačiau ji pastebėjusi, jog medikų patarimai neretai sutapdavę su motinos perspėjimais. Tada pasiklovusi ir motina, ir gydytojais²³. Kaip rodo tyrimų medžiaga, visais laikais besilaukianti moteris stengėsi labiau save prižiūrėti savo pačios ir būsimo vaiko labui. Pasak vyresnių pateikėjų, jų gyvenimas negalėjo sudaryti joms išskirtinių sąlygų, tačiau jos stengėsi geriau pavalgyti ar pailsėti – rūpinosi išnešioti sveiką kūdikį. Suprantama, jog dabartiniu metu rizikos faktorių mažina profesionalioji medicina ir jos laimėjimai genetikos srityje, tačiau nepaisant to, pasak skirtingo amžiaus respondenčių, būsimo kūdikio ateitį užtikrina pati motina: jos ramybė ir palankus vidinis nusiteikimas.

Taigi atliktas tyrimas parodė, jog Merkinėje ir jos apylinkėse ir šiaudien gyvuoja kai kurie nėštumo periodo tikėjimai. Išskirtinė nėščiosios moters padėtis, rūpestis ir baimė dėl kūdikio ateities sureikšmindavo lemtingus sutapimus. Taip iš senelių paveldėti tikėjimai neretai būdavo sutvirtinami asmenine patirtimi ir todėl prisimenami dešimtmečiais.

PRIBUVĖJOS INSTITUCIJA. Apklausus vyresnio amžiaus pateikėjas, galima teigti, jog daugumas jų gimdė padedamos pribuvėjų. Pasak 1916 m. gimusios respondentės, „bobutėmis“ seniau buvo vadinamos pribuvėjos, kurios dažniausiai būdavo „pabuvusios“, t.y. nejaunos moterys²⁴. Respondentės prisimena vieną pribuvėją gyvenus Samūniškėse. Ji buvo grįžusi iš Amerikos ir „iš daktarų“ kiek įgijusi žinių, kaip reikia priimti kūdikį. Tačiau jai nelabai sekėsi ir moterys dažniau kviesdavusios pribuvėją iš Zakavolių kaimo. Tai buvusi labai gabi moteris ir jai „gerai sekėsi“. Ši pribuvėja žinojo, kaip „eis“ kūdikis (t.y. kokia padėtimi gims), reikalui esant, mokėjo pataisyti kūdikio padėtį. Ji labai paisė švaros: plaudavo ir spiritu ištrindavo rankas, ateidavo trumpai nusikirpusi nagus. Už paslaugas moterys jai paprastai duodavo 20–30 litų. Pribuvėja ne tik priimdavo kūdikį, bet kurį laiką ir gyvendavo tuose namuose. Nors gyvulių ji nešerdavo, bet atlikdavo visus darbus pirkioje. Gamindavo valgi, prausdavo kūdikį, slaugydavo motiną, skalbdavo. Kai pribuvėja mirė, respondentės teigimu, į laidotuves atėjo labai daug moterų ir visos jos labai gailėjo. Kai būdavo sunkus gimdymas, padėti ateidavo ir kaimynės. Jos vė-

²³ ES, b. 2158, l. 37.

²⁴ Plg: R. P a u k š t y t ė, *Gimtuvės ir krikštynos...*, p. 47–61.

liau ateidavo ir į vaiko „palankynas“²⁵. Mongailių kaime gyvenusi Kavaliauskienė. Ši „bobutė“ 1951 m. priėmusi respondentės pirmąją dukrelę. Tuo metu kreiptis į gydytojus buvę per brangu. Pribuvėja kurį laiką ją lankydamo, išmokė kūdikį prausti, patardavo kitais klausimais. Tame kaime buvusios net dvi pribuvėjos, tačiau jaunesnioji pradėjusi „bobutauti“ tik tada, kai iš šios veiklos pasitraukė vyresnioji²⁶. 1928 m. gimusios respondentės senelė buvo garsi apylinkės pribuvėja ir per savo praktiką buvo priėmusi apie 90 vaikų. Anūkė gailėjosi, kad jos vaikus priėmė ne ji²⁷. Pribuvėją kaimo moterys gerai pažinojo ir labai vertino už jos pagalbą. Tačiau pribuvėjos veikla tuo nesibaigė. Ji ne tik priimdavo kūdikį, bet juo rūpindavosi ir pirmosiomis dienomis, slaugydavo gimdyvę. Ji būdavo laukiama ir krikščynose, kur pagal nusistovėjusią tradiciją jai priklausė svarbus apeigų vaidmuo²⁸. Jei pribuvėjos institucija XX a. II pusėje nunyko, tai palankynų socialinis reiškinys fiksuojamas ir šiomis dienomis.

PALANKYNOS – KAIMO BENDRUOMENĖS PAREIGA. Dar prieš krikštynas kartu su kitomis kaimo moterimis pribuvėja dalyvaudavo palankynose. Taip vadinamas tradicinis gimdyvės ir kūdikio lankymas po gimdymo (per 1–2 savaites, kartais per mėnesį). Lankytojos visada ką nors atnešdavo motinai – maisto, kartais drabužėlių naujagimiui. Paprastai jos visada būdavo vaišinamos. Ėjimą į palankynas „tuščiomis rankomis“ ar vaišių nesurengimą 1947 m. gimusi respondentė vertina kaip tradicijų nesilaikymą²⁹. Senesnių moterų teigimu, lankyti eidavo tik moterys. Pasak 1925 m. gimusios respondentės, tik po mėnesio jau galėdavo lankyti ir vyrai³⁰. Vėliau, 1933 m. gimusios respondentės teigimu, į palankynas Merkinėje jau eidavo ne tik moterys, bet jos atsivesdavo ir vyrus³¹. Dabar paprastai į palankynas eina šeimos – dažniausiai po mėnesio ar dar vėliau. Vėliau einama motyvuojant tuo, jog motinai ir kūdikiui reikalinga ramybė, arba tuo, jog šiuo laikotarpiu yra didesnė rizika užkrėsti įvairiomis ligomis. Dėl pastarojo teiginio pagrįstumo, kai šiuo metu leidžiama lankyti gimdyvę tuoj po gimdymo ligoninėje, suabejočiau. Galima sutikti, jog didesnis žmonių būrys palankynų metu gali nuvarginti gimdyvę, tačiau dabartinio papročio susiformavime išvelgčiau ir tradicinius kultūros bruožus. Mančiau, jog iki dabar gimdymo ir pogimdyminis laikotarpis didžia dalimi išliko vien moterų bendrijos srityje. Tačiau 1971 m. gi-

²⁵ ES, b. 2162, l. 81.

²⁶ ES, b. 2162, l. 96.

²⁷ ES, b. 2158, l. 7.

²⁸ Plačiau: R. Paukštytė, *Gimtuvės ir krikštynos...*, p. 102–120.

²⁹ ES, b. 2158, l. 26.

³⁰ ES, b. 2158, l. 24.

³¹ ES, b. 2158, l. 15.

musios respondentės teigimas, kad ir dabar einama lankyti gimdyvės po savaitės ir kartu su vyrais³², rodytų tam tikrą papročio modifikaciją, kada seni ir nauji gimtųjų elementai sutraukiami į vieną plotmę ir pateikiami kaip tradiciniai. Tradiciškai į palankynas ateidavo kaimynės ir giminaitės (kartais ir iš kito kaimo ar miestelio), o pastaruoju metu jau eina tik tos, kurios tarpusavyje labiau bendrauja. 1971 m. gimusi respondentė teigė, jog dabar dažniausiai į palankynas einama pas tuos žmones, kurie kvietė į vestuves³³. Iki šių dienų išliko dar keli, bet jau retai praktikuojami, tradiciniai palankynų papročio bruožai: 1) aplankyti kūdikį iki jo krikštyno, 2) atėjusiuosius aplankyti pakviesti į krikštynas. Išlaikęs tradicinius ir įgijęs naujų bruožų palankynų paprotys Merkinėje ir jos apylinkėse gyvuoja iki šių dienų.

KRIKŠTO LAIKAS: MERKINIŠKIŲ PATIRTIS. Tradiciškai krikštynos buvo šeimos, kartu ir visos kaimo bendruomenės rūpestis. Visų apklaustųjų merkiniškių vaikai yra krikštyti (2 diagrama). Turimi duomenys rodo, jog labiausiai krikštyti buvo delsiama 1994 ir 1998 m. Nepaisant to, kad nemažai vaikų skirtingais metais buvo krikštyta ankstyvame amžiuje, vieno ar kito vėlyvesnis krikštas lėmė krikštijamų vaikų amžiaus vidurkį.

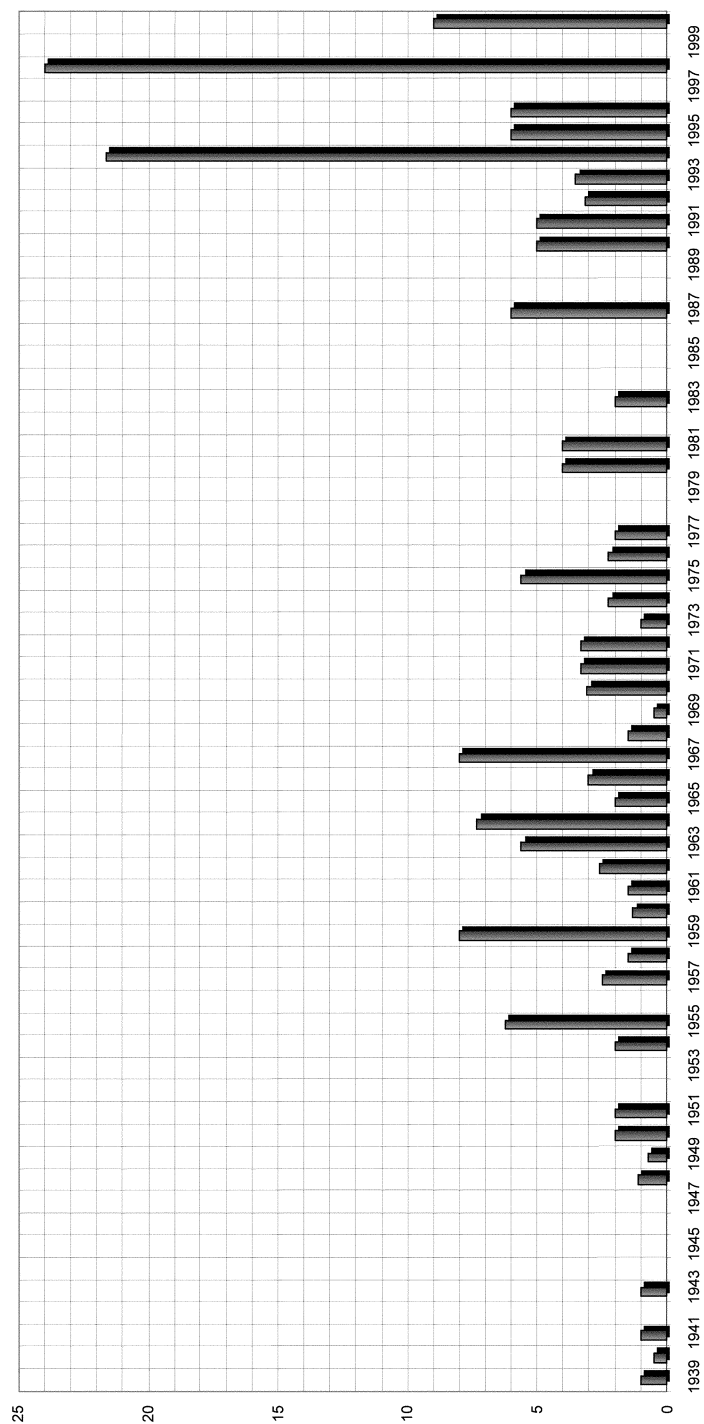
Daugelis merkiniškių, paklausti, kaip greit reiktų krikštyti, ir šiaudien samprotauja, kad neverta atidėlioti kūdikio krikšto (3 diagrama). Medžiagos analizė rodo, jog daugumas, net 44%, pasisako už ankstyvą (savaitės amžiaus) kūdikio krikštą. Antroje vietoje nurodomas mėnesio krikštas (23%). Respondentai pasako ir tradicinius ankstyvo kūdikių krikšto motyvus. Teigiama, jog reikia kuo anksčiau krikštyti vaiką, tada jis bus geresnis augdamas³⁴, arba dar dažniau sakoma, kad po krikšto vaikas esąs ramesnis; ypač skubėta krikštyti susirgusį ar silpną kūdikį. Tikintieji teigė, jog laiku pakrikštyti yra kataliko pareiga. Iki dabar griežtai žiūrima į tuos tėvus, kurie, susiklosčius kritiškai situacijai, neskuba krikštyti savo vaiko. Manychiau, jog ši nuostata išliko iš senesnių laikų, kai „nekrikštus“ laidojo kapinių kampe ar net už kapinių tvoros. Baimės ar neramumo jausmas, kad žmogus gali numirti be krikšto, ir šiandien nėra svetimas daugeliui merkiniškių šeimų. Tačiau turimi duomenys, nurodant pageidaujamo krikšto laiką, išryškino ir naujas tendencijas. Pasak respondentų: 1) krikšto laikas nesvarbus (9 %), 2) kada pats vaikas panorės (2 %). Manychiau, jog šie faktai rodo besikeičiantį merkiniškių požiūrį į kūdikių krikštą, siūlant jį atidėti vėlesniam laikui.

³² ES, b. 2158, l. 34.

³³ ES, b. 2158, l. 30.

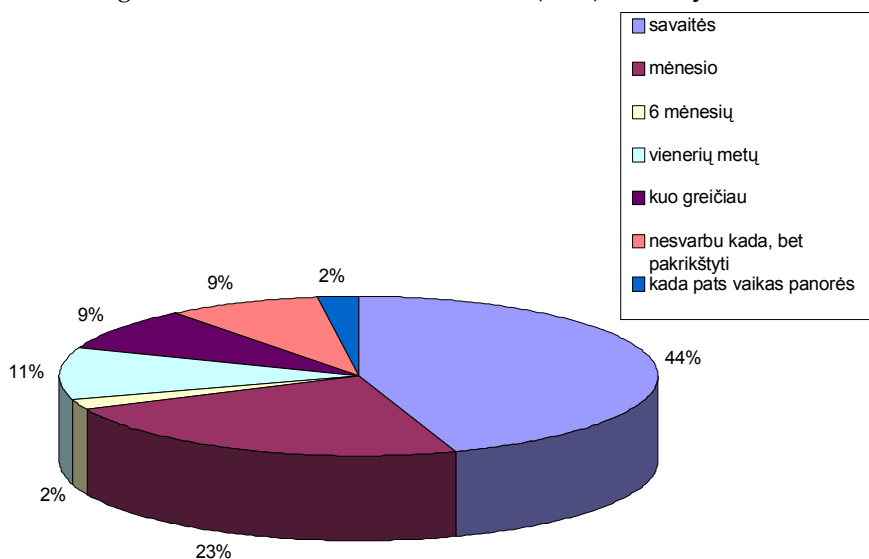
³⁴ ES, b. 2158, l.10.

2 diagrama. Vidutinis merkinisčių vaikų krikštas mėnesiais 1939–2000 m.

Apklausa parodė, jog tarp realaus respondentų vaikų krikšto amžiaus ir teoriškai jų nurodyto pageidaujamo krikšto laiko yra nemažai skirtumų. Tai rodytų, jog krikšto laiką labiau lėmė konkrečios gyvenimo sąlygos nei laikymasis Katalikų Bažnyčios kanonų.

3 diagrama. Suvokiamas krikšto laikas (n=47). Krikštyti būtina.

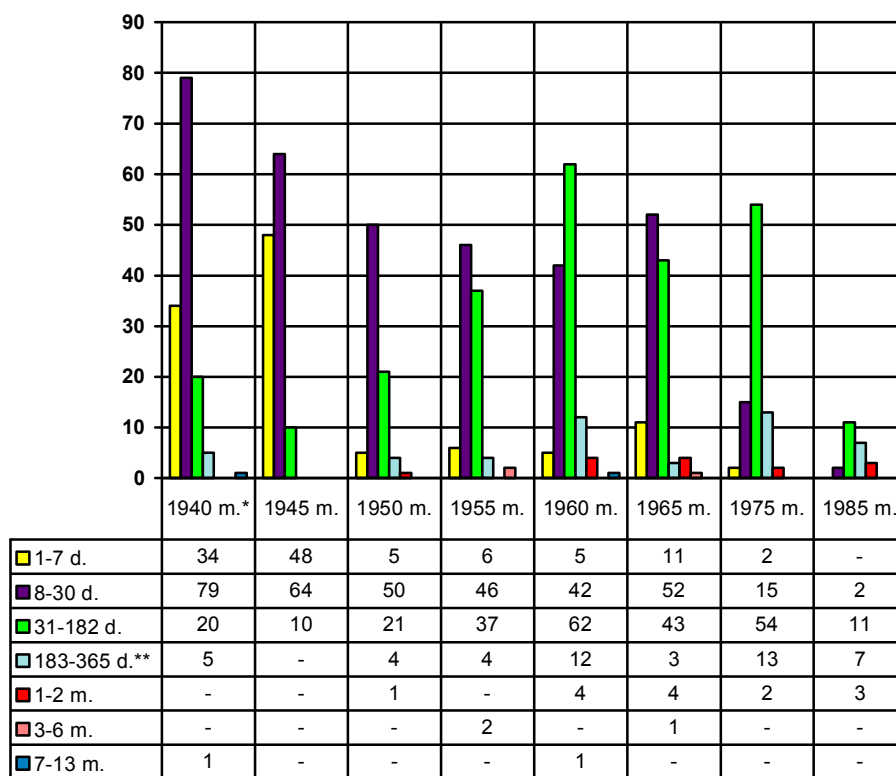
KRIKŠTO LAIKAS: ARCHYVŲ ANALIZĖ. Norėdami patikrinti respondentų pateiktą krikšto laiko sampratą pasitelkėme ir archyvinę analizę. Jau nurodyta 1 diagrama galime pasinaudoti ne tik kiekybinei krikšto analizei, bet ir nusakdami demografinę ir religingumo padėtį Merkinės apylinkėse. Kaip matome, 1985 m., palyginus su 1975 m., daugiau kaip trys su puse karto sumažėjo per metus pakrikštytų vaikų skaičius. Be abejo, netgi atsižvelgus į spartų gyventojų skaičiaus mažėjimą šiuo metu, tokį metinio krikšto sumažėjimą šioje parapijoje pirmiausia galime sieti su sumažėjusiu žmonių religingumu ar pastangomis išvengti sovietinės valdžios represijų³⁵. Kita vertus, atvirkštinį procesą galime išvelgti 1990 m., lygindami su 1989-aisiais. Pirmaisiais nepriklausomybės metais pakrikštyta keturis kartus daugiau žmonių negu paskutiniaisiais sovietinės okupacijos metais. Krikšto atvejų labai sparčiai padaugėjo vos per vienerius metus, nors religingumo pakilimą Lietuvos mastu galime išvelgti ir 1988, ir 1989 m. Buvo krikštijami ne tik vaikai, bet ir suaugę žmonės. Pavyzdžiui, 1991 m. rugpjūtį buvo krikštijamas 49 metų vyras, 1993 m. kovą – 42 metų moteris. Sparčiai plėtėsi ir Merkinėje krikštijamųjų geografija –

³⁵S. Stanaitis, *Dzūkijos nacionalinis parkas: kaimai ir gyventojai*, Vilnius, 2001, p. 52–57.

jų buvo ne tik iš visos Lietuvos, bet ir iš užsienio šalių, net iš tolimojo Sibiro. Tačiau paskutinį XX a. dešimtmetį krikštijamųjų skaičius vėl mažėja, 2000 m. beveik pasiekė 1989 m. lygį, siaurėja ir jų geografija.

Merkinės dekanato Alytaus bažnyčios archyvinių dokumentų analizė rodo, jog 1865–1890 m. daugiausia krikštyti savaitės nesulaukę vaikai³⁶. 1940–1985 m. analizė liudija, kad 1940 ir 1945 m. tik šiek tiek daugiau buvo krikštijama savaitės nesulaukusių kūdikių, nors dominavo paprotys krikštyti 8–30 dienų sulaukusius vaikus. Nuo 1950 m. savaitės sulaukusio kūdikio krikštas jau retas, palaiapsniui dažnėja mėnesio–pusmečio kūdikio krikštas ir po 1975 m. jis jau neabejotinai dominuoja (4 diagr.)

4 diagrama. Krikšto laikas Merkinės parapijoje 1940, 1945, 1950, 1955, 1960, 1965, 1975, 1985 metais. n=786.

* 1940 m. krikšto įrašai pradėti rugpjūčio 16 d. Duomenų apie ankstesnį šių metų krikštą nėra.

**Keliamaisiais metais – 366 d.; tolesnės reikšmės rodo metų skaičius imtinai, pavyzdžiui, jei nurodoma reikšmė „1-2 metai“, į šią kategoriją pateks pakrikštytieji nuo vienerių iki dvejų metų 365 ar 366 (jei metai keliamieji) dienų sulaukusieji vaikai.

³⁶R. P a u k š t y t ė, *Gimtuovės ir krikštynos...*, p. 71.

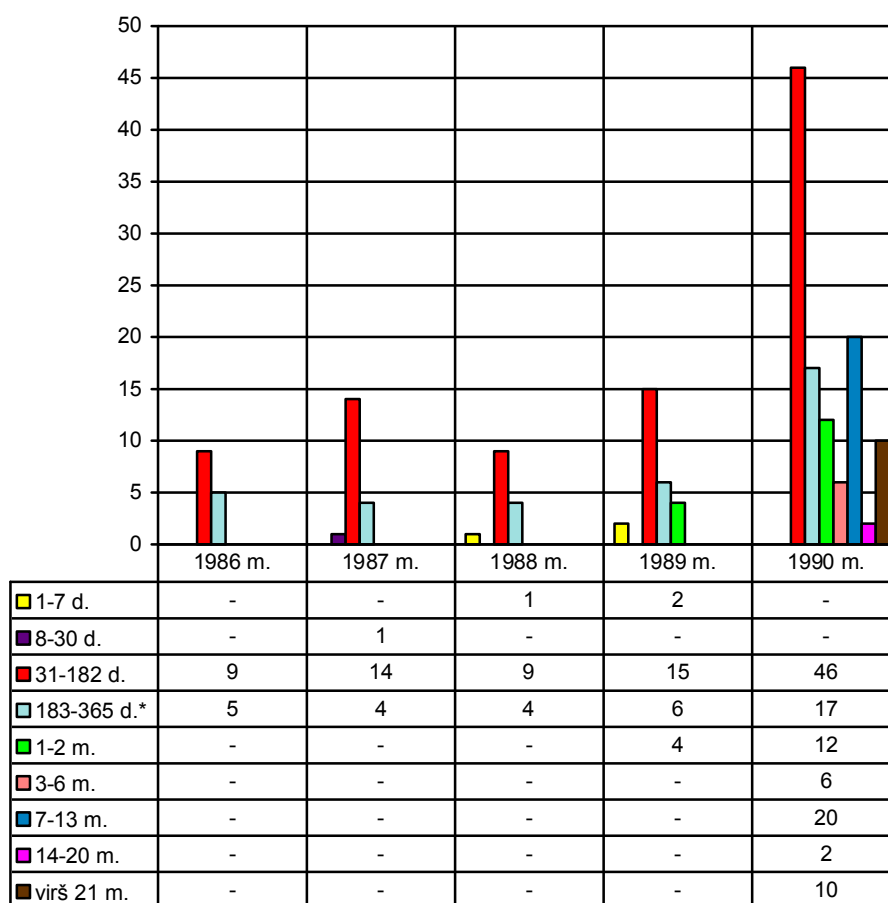
*13

MERKINIŠKIŲ GIMTUVĖS IR KRIKŠTYNOS:
TRADICINIŲ KULTŪROS ELEMENTŲ SKLAIDA XX AMŽIUIJE

155

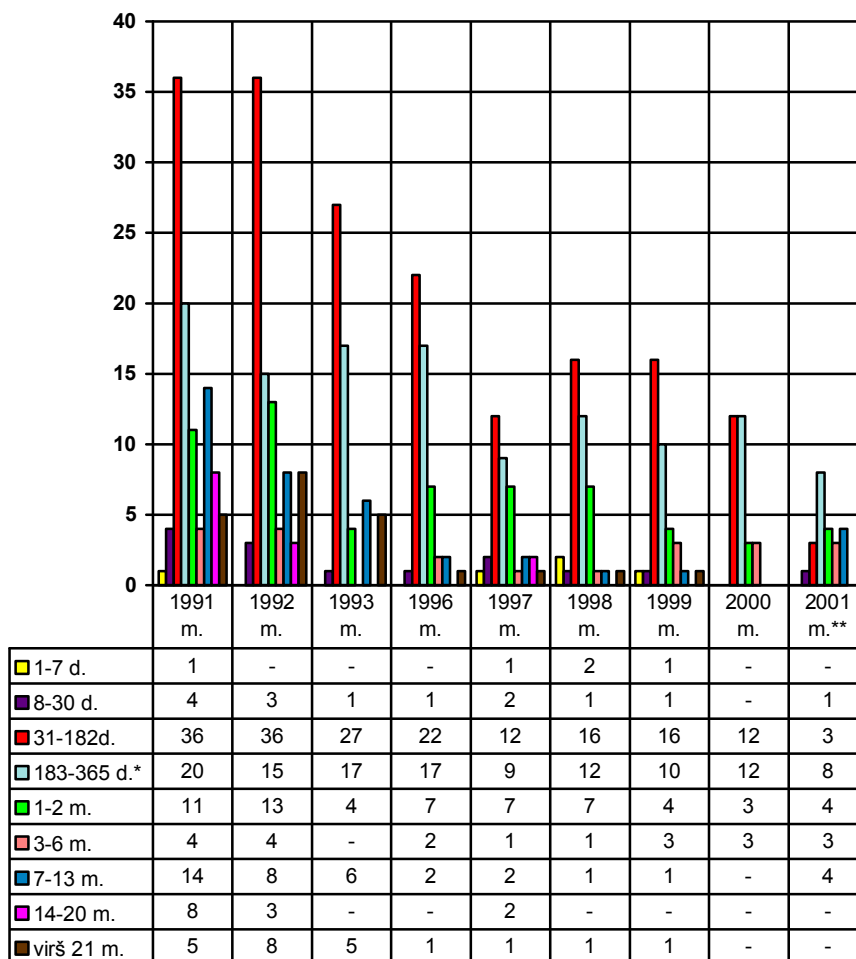
Šios tendencijos išlieka ir po 1986 m., tačiau 1990 m. jau nemažai krikštijama vaikų, paauglių ir netgi suaugusių žmonių, nors dar prieš metus buvo retas vyresnio kaip metų kūdikio krikštas. Pastaraisiais metais mokyklinio amžiaus vaikų, paauglių ir suaugusiųjų krikštas retėja (5-6 diagr.).

5 diagrama. Krikšto laikas Merkinės parapijoje 1986-1990 metais. n=187.

* Keliamaisiais metais – 366 d.; tolesnės reikšmės rodo metų skaičių imtinai, pavyzdžiui, jei nurodoma reikšmė „1-2 metai“, į šią kategoriją pateks pakrikštytieji nuo vienerių iki dvejų metų 365 ar 366 (jei metai keliamieji) dienų sulaukusieji vaikai.

6 diagrama. Krikšto laikas Merkinės parapijoje 1991-1993, 1996-2000 metais.
n=474.

*Keliamaisiais metais - 366 d.; tolesnės reikšmės rodo metų skaičių imtinai, pavyzdžiui, jei nurodoma reikšmė „1-2 metai“, į šią kategoriją pateks pakrikštytieji nuo vienerių iki dvejų metų 365 ar 366 (jei metai keliamieji) dienų sulaukusieji vaikai.

**Paskutiniojo 2001 m. registruoto krikšto data - rugpjūčio 5 diena. Vėlesni duomenys neįtraukti.

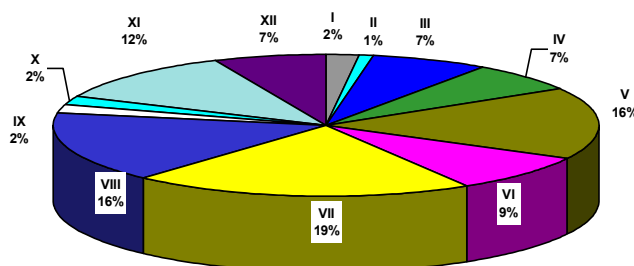
Po 1990 m. ypač padaugėja ir iš kitų parapijų, miestų ir net valstybių krikštijamų suaugusiųjų ir vyresnių vaikų, krikštijama vasaros mėnesiais (7-8 diagrama).

*15

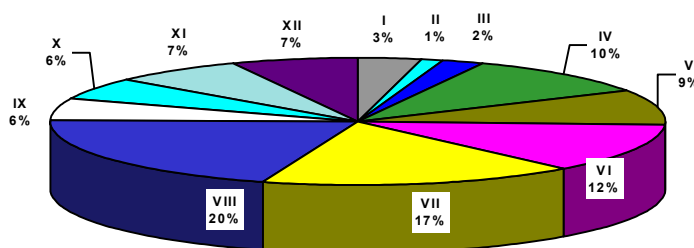
MERKINIŠKIŲ GIMTUVĖS IR KRIKŠTYNOS:
TRADICINIŲ KULTŪROS ELEMENTŲ SKLAIDA XX AMŽIUIJE

157

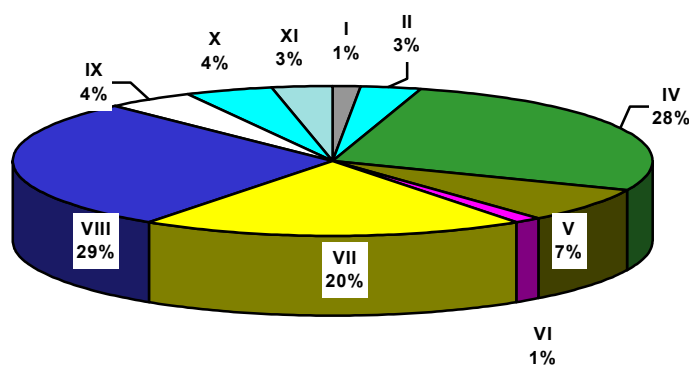
7 diagrama. 1991 m. krikštas Merkinės parapijoje mėnesiais. n=103.

8 diagrama. 1996–1997 m. krikštas Merkinės parapijoje mėnesiais. n=89.

9 diagrama. 1999–2000 m. krikštas Merkinės parapijoje mėnesiais. n=67.

Nors 9 diagramoje matyti, kad dominuojančio krikšto laiko amplitudė didėja, tačiau vengiama krikštyti tik šaltuoju metų laiku.

Be abejo, bažnyčios krikšto knygų pagrindu atlikta kiekybinė analizė merkiniškių požiūriu į krikštą neatskleidžia. Sovietmečiu Merkinės Romos katalikų bažnyčioje krikštijamųjų gyvenimo geografija gerokai prašoka parapijos, kartais net ir valstybės ribas. Čia krikštijami ir Rusijoje

gyvenantys, ir iš šių vietų kilę tremtiniai, kitose valstybėse gyvenantys emigrantai. Iš kitur atvykusių krikštijamųjų amžius ir krikšto laikas daro įtaką patiems merkiniškiams, formuoja jų pažiūrą dėl krikšto laiko ir dėl paties krikšto.

KRIKŠTATĖVIŲ PARINKIMAS. Krikštynomis anksčiau ir dabar kruopščiai rengiamasi. Iki šiol tėvams iškyla viena iš svarbiausių problemų – krikštavėvių parinkimas. Dažniausiai krikštavėviai kviečiami jau kūdikiui gimus (nors apie tinkamus į krikštavėvius asmenis kartais pradedama galvoti dar prieš kūdikio gimimą). Kaip rodo respondentų apklausa, Merkinėje laikomasi papročio į krikštavėvius dažniau kviešti giminės nei svetimus žmones. Pavyzdžiui, pasak 1933 m. gimusios respondentės, kviešti draugus yra gerai, bet gimines geriau³⁷. Kita respondentė mano, kad jeigu jau nėra tinkamų žmonių iš giminės, tada galima kviešti ir svetimus³⁸. Kartais pakviesti ir svetimi sako: „Jeigu yra savų, tai kam kvieti svetimus“³⁹. Kita vertus, esant kritiniams atvejams, pavyzdžiui, jei vaikas silpnas, tada suvokiama, kad nesvarbu, ką kviešti, kad tik spėtų pakrikštyti dar gyvą⁴⁰. Dažnai kviečiamas vienas krikštavėvis iš motinos giminės pusės, kitas – iš tėvo. Atkreiptume dėmesį į tai, jog pastaruoju metu parenkant krikštavėvius žmonės vis dažniau įvardija sąvokas „savas“ ir „svetimas“. Tradiciškai Lietuvos kaime XIX a. pabaigoje–XX a. I pusėje į krikštavėvius buvo kviečiami tiek giminės, tiek kaimynai, nei vieniems, nei kitiems nebuvo suteikiama pirmenybė⁴¹. Pastaruoju metu tik nedaugelis merkiniškių susimąsto, ką kviešti: gimines ar kaimynus, draugus. Taigi šis paprotys rodo, jog sava gimine labiau pasitikima. Turi reikšmės ir gimstamumo mažėjimas. Kartais sakoma, jog saviškius geriau pažįsta, t.y. žino jų gyvenimo būdą, charakterį⁴². O tai yra dar vienas svarbus argumentas, nes iki dabar tikima, kad neretai krikštavaikiai augdami tampa panašūs į savo krikštavėvius. Išlikusi ir nuostata, jog krikštavėviai turi būti padorūs žmonės. Kaip to paliudijimas pateikiamas samprotavimas, jog iš tokių krikštavėvių galima tikėtis paramos (dvasinės ir finansinės).

Kitas žmogaus patikimumo kriterijus, nurodytas merkiniškių, – tai asmens religingumas. Į krikštavėvius neretai tėvai norėtų kviešti tuos žmones, kurie visais atžvilgiais yra pavyzdingi katalikai, nes krikštas iki šių dienų suvokiamas kaip vienas svarbiausių sakramentų, suteikiantis

³⁷ ES, b. 2162, l. 16.

³⁸ ES, b. 2162, l. 51.

³⁹ ES, b. 2162, l. 54.

⁴⁰ ES, b. 2162, l. 13.

⁴¹ R. Paukštytė, *Gimtuvės ir krikštynos...*, p. 84.

⁴² ES, b. 2162, l. 28.

būsimo dorinio ir religinio gyvenimo pagrindą. Manychiau, jog prie šios nuostatos palaikymo nemažai prisideda ir Bažnyčia.

Šioje apylinkėje atliktas tyrimas rodo dar vieną lokalinį savitumą. Paprastai į krikštatevius nekviečiami vyras ir žmona. Girdėtos tokios motyvacijos: „Kada vyras ir žmona krikštija, yra negerai, nes tada nesiseka krikštavaikio gyvenimas“, ir priduriama: „daug kas taip sako“⁴³. 1929 m. gimusi respondentė nurodė, jog ėjusi į krikštamotes tik su svetimų vyru, nes žmonės tiki, jog priešingu atveju krikštavaikis blogai augs⁴⁴. Kartais sakoma, kad tada nesiseks gyvenime ne tik krikštavaikiams, bet ir krikštateviams⁴⁵. Ir tik viena iš klausinėtųjų respondentė mano, jog yra geriau kviešti vyrą ir žmoną. Tokį pasirinkimą moteris vertino gana praktiškai, manydama, jog tada būtų paprasčiau kviečiant į krikštavaikio vestuves svotais⁴⁶. Čia susiduriame su kitu šioje teritorijoje gyvuojančiu paprotiniu savitumu – žmogui kuriant šeimą, pirmiausia į piršlius kviečiami krikštateviai. Taigi paprotiniu pagrindu susiformavę tikėjimai tampa svarbia priežastimi jų laikytis. Net ir dabar Merkinėje gyvuojanti bendruomeniškumo idėja verčia žmogų nejaukiai jaustis, jei jis elgiasi ne pagal vietos paprotines elgesio normas.

Merkinėje savaip interpretuojamas visoje Lietuvoje žinomas tikėjimas, jog merginai svarbiau turėti pirmą krikštavaikį berniuką, o ne mergaitę, nes esą tada jai geriau seksis draugauti su jaunikaičiais, be to, – jauna ištekės. Pasak 1916 m. gimusios respondentės merkiniškės, kad, krikštydama pirmą mergaitę, o ne berniuką, sau nepakenktum, važiuodama į bažnyčią užantin turi įsidėti vyrišką kepurę⁴⁷.

Kyla klausimas, nuo keliolikos metų galima kviešti į kūmus, ar galima atsisakyti kvietimo tapti kito žmogaus dvasiniu globėju? Apklaustieji respondentai nurodė, jog kviečiant žmogų į kūmus reikia atsižvelgti į amžių ir jo religinį pasirengimą (t.y. ar pats yra priėmęs reikalingus sakramentus). Nurodomas amžius (14, 16 ar 18 metų) yra svarbus, kad žmogus suvoktų, kokią atsakomybę prisiima.

Remiantis tyrimų medžiaga galima teigti, jog kūmystė daugeliui merkiniškių yra svarbi, jie mano, kad be svarbios priežasties nereikėtų atsisakyti. Pasak respondentės, jeigu suvoki, kad kūmystės atsisakyti negalima, tai ir nesvarstai⁴⁸. Vadinasi, tai priimi kaip besąlygišką reikalavimą.

Iki dabar tikima, kad atsisakius kvietimo gali tam vaikui nesisekti gyvenime. Tačiau, kaip teigė 1964 m. gimusi respondentė, – jei jau pa-

⁴³ ES, b. 2162, l. 56.

⁴⁴ ES, b. 2175, l. 85.

⁴⁵ ES, b. 2178, l. 28.

⁴⁶ ES, b. 2162, l. 63.

⁴⁷ ES, b. 2162, l. 83.

⁴⁸ ES, b. 2160, l. 11.

krikštijai dešimt vaikų, tai gal ir galima daugiau „nekūmauti“⁴⁹. Juk visai realu, jog tokiu atveju krikstatėviai negebėtų tinkamai atlikti savo pareigos. Visuotinai manoma, kad į krikštamotes neturėtų eiti nėščia moteris, nes tada kas nors negero gali atsitikti jos pačios vaikeliui ar krikštavaičiui. Kartais tiesiog sakoma, kad bus sunkus krikštavaikio gyvenimas. Jeigu atsisakai kūmauti, tai seniau buvo gąsdinama, kad gali linai neaugti⁵⁰. Verčiantis žemdirbyste, tai buvo gana svarus argumentas, perspėjantis atsisakiusįjį. Be to, manyčiau, jog šis draudimas labiau taikytas krikštamotei, nes nuo seno linai buvo siejami su moterų darbu.

KRIKŠTATĖVIŲ DOVANOS. KRIKŠTO MARŠKINĖLIAI. Kitas svarbus krikštinų momentas yra krikštatėvių dovanos, kurias pagal paprotį teikia krikštamotė ir krikštatėvis. Svarbiausia krikštamotės dovana – krikšto marškinėliai. Žinomi tik penki atvejai iš 51, kai krikšto marškinėlius parūpino krikštijamojo motina. Paplitusi nuomonė, kad pasirūpinti krikšto marškinėliais privalo krikštamotė⁵¹. Krikšto marškinėliai yra medžiagos atraiža, puošta rožiniais, raudonais ar mėlynais raukinukais. Prie krikšto drabužėlių priskiriama ir kepurytė, ji taip pat papuošta. Tokie tradiciniai krikšto marškinėliai išliko nepakitę per visą XX a. Nors pastaruoju metu siuvamos įvairios skraistės, bet jų papuošimas išliko tradicinis. Manyčiau, jog viena iš aplinkybių, lėmusi šį pasikeitimą, yra tai, jog šiuo metu neretai krikštijami jau paaugę vaikai, o ne kūdikiai. Šis reiškinys fiksuojamas visoje Lietuvoje. Be to, pateikėjų teigimu, patogiausiu, kai vaikas apsiaučiamas skraiste. Taigi krikšto marškinėliai, patyrę šiokių tokių formos pokyčių, išliko nepakitę.

Dar ir dabar tikima, kad kiekvienas žmogus privalo turėti savo krikšto marškinėlius, todėl jų negalima nei kitam skolinti, nei dovanoti. Kaip teigė 1947 m. gimusi respondentė, blogai ir tada, kai tais pačiais marškinėliais krikštijami keli tos šeimos vaikai. Mat sakoma, jog po mirties jie tarpusavyje dėl jų pešis⁵². Be to, teigiama, jog po mirties su krikšto marškiniais stos prieš Dievo teismą⁵³. Tradiciškai krikšto marškinėliai buvo saugomi iki vaiko Pirmosios Komunijos ir tada iš jų siuvama suknelė ar marškinukai. Taip darė daugelis, ypač vyresnio amžiaus, respondentų. Kartais iš tos medžiagos siūdavo kokį drabužėlį, kurį vaikas sunešiodavo dar iki Pirmosios Komunijos ar po jos. Suprantama, jog krikšto drabužėlis turi ne tik šventumo, asmeniškumo ir neliečiamumo idėją, bet kartu

⁴⁹ ES, b. 2175, l. 2.

⁵⁰ ES, b. 2175, l. 53.

⁵¹ ES, b. 2162, 13.

⁵² ES, b. 2162, l. 4.

⁵³ ES, b. 2175, l. 13.

yra ir materiali vertybė. Sakoma, kad krikšto marškinėliai yra to žmogaus ir laimė, ir nuosavybė⁵⁴. Kartais krikšto marškinėliai laikomi kaip relikvija, susieta su to žmogaus likimu⁵⁵. Tą patvirtintų ir 1943 m. gimusios respondentės teigimas, esą kai miršta mažas vaikas, tada pašarvojus ant viršutinių drabužėlių uždedami krikšto marškinėliai⁵⁶. Kartais jie saugomi, kol vaikas užauga, ir tada jam atiduodami. Nors kai kada motinos laiko vaikų krikšto marškinėlius tol, kol šie sudūla.

Merkinėje, kaip ir visoje Lietuvoje, gyvuoja ir kitas paprotys – krikštamotė krikštynų dieną turi aprengti krikštavaikį visais savo atsineštais drabužėliais. Todėl krikštamotė neretai dovanoja „vokelį“, pataliukus ar kitą užklojamą, su kuriuo vaiką veža krikštyti. Pagal paprotį krikštamotė dar turėdavo atsinešti pyragą ar tortą, saldumynų ir pasirūpinti dovana pribuvėjai. Ši tradicija su šio laikais tokiais pokyčiais gyvuoja ir šiandien.

Tradicinė krikštatėvio dovana išlieka užmokestis už krikštą, paprotys krikštynų dieną apdalyti susirinkusius vaikus saldainiais, kartais saldainiais apdovanoti ir kūmą. Neretai saldainiais vaišinami ir visi susirinkę svečiai, ir tai yra kūmo garbės reikalas. XX a. pradžioje svarbi krikštatėvio dovana buvo cukrus, muilas. Kartais to atsinešdavo ir krikštamotė. Paprastai krikštatėvis atsinešdavo ir gėrimo, juo vaišindavo visus svečius.

Pasiruošimas krikštynoms visada reikalavo ir reikalauja ne tik laiko, bet ir nemažų lėšų. 1916 m. gimusi pateikė yra apskaičiavusi, jog krikštamotės dovanos jos jaunystės laikais kainuodavo apie 20–30 litų, bet „jei jau sutikai eiti į krikštamotes, tai privalai ir gražiai pasiruošti“⁵⁷. Niekas iš apklaustųjų tiksliai neįvardijo, kiek kainuoja minėtos dovanos, sakė, jos esančios gana brangios. Pastaruoju metu vis dažniau krikštynų išlaidas tėvai pasidalja su krikštatėviais.

Apibendrinami galėtume teigti, jog krikštynų dovanos, nors ir susijusios su išlaidomis, išlaikė tradicinę nuostatą, kad dovanos yra krikštatėvių prestižo reikalas. Daugelis apklaustųjų krikštatėvių stengėsi kuo gražiau papuošti krikštavaikį. Peršasi išvada, jog krikštatėvių dovanos turi ne tik materialią išraišką, bet yra ir krikštatėvių jausmus, linkėjimus bei savo vertę parodanti forma. Matyt, tai yra labai svarbu, nes krikštynos iki dabar suvokiamos kaip krikštavaikio (kartu ir su krikštavaikio šeima ir net gimine) ir krikštatėvių dvasinės giminystės pradžia.

KRIKŠTATĖVIŲ INSTITUCIJOS SVARBOS SUVOKIMAS. Kaip minėjome, Merkinėje krikštatėviais dažniausiai kviečiami giminės, tačiau daugumo

⁵⁴ ES, b. 2175, l. 1.

⁵⁵ ES, b. 2175, l. 4.

⁵⁶ ES, b. 2175, l. 30.

⁵⁷ ES, b. 2162, l. 81.

pateikėjų teigimu, jei krikštateviai nėra kraujo giminės, tai jie vis tiek tampa artimais tai šeimai žmonėmis. Dar XIX a. pab.–XX a. pradžioje dvasinė giminystė buvo laikoma kliūtimi vedyboms. Pastaruoju metu tokių draudimų neliko, tačiau dvasinės giminystės ryšys, užsimezges per krikštą, neretai laikomas reikšmingu. Nors viena respondentė teigė, kad susituokus krikštateviams, kad ir nesusijusiems kraujo giminyste, nesiseka jų vedvyvinis gyvenimas. 1930 m. gimusios respondentės teigimu, per kūmystę tampama giminėmis⁵⁸. Tačiau dažniau išsakoma nuomonė, kad jeigu krikštateviai nevedę, tai kūmystė nėra kliūtis santuokai⁵⁹. Pastaraisiais atvejais kūmystė traktuojama kaip būdas suvesti į porą du žmones. Šių prieštaringų tikėjimų gyvavimas rodo tiek bažnytinių kanonų, tiek paprotinių normų kaitą laike ir patvirtina tradicijos tęstinumą, kuri grindžiama liaudies tikėjimuose suformuluota, per kūmystę įgyta dvasinės giminystės samprata. Tikimasi, jog realiame gyvenime įgytas dvasinės giminystės statusas įpareigo krikštatevius bendrauti kaip gimines. Suprantama, jog santykių tvirtumas priklauso ir nuo to, kaip su krikštateviais bendrauja krikštavaikio tėvai. Be to, ši atsakomybė pagrįsta ir bažnytiniu priesaku – krikštateviai tampa krikštavaikio globėjais, t.y. antraisiais tėvais. Daugumas respondentų pritaria šiai nuostatai, tačiau kaip šis priesakas vykdomas gyvenime, jie aiškina įvairiai. Niekas iš apklaustųjų neabejoja, kad krikštateviai privalėtų rūpintis krikštavaikiais, jeigu jie lieka našlaičiais. Neretai tai suvokiama ir kaip tradicija. Nors ir teigiama, jog gyvenime paprastai taip nebūna, bet manoma, kad tokiu atveju reikėtų paremti krikštavaikį bent materialiai. Ir tik nedaugelis apklaustųjų respondentų visiškai prisiimtų tėvų pareigą, bent iki krikštavaikio fizinės ar socialinės brandos. Krikštavaikio globa, netekus tėvų, yra suprantama kaip kraštutinis atvejis. Nė vienas iš apklaustųjų respondentų šito nėra patyrę, todėl jų atsakymai yra daugiau teoriniai pasvarstymai. Krikštateviai turi savo vaikus ir visai logiškas kai kurių respondentų pasakymas, kad ir su savais vaikais problemų pakanka. Ir vis dėlto, kaip rodo tyrinėjimų medžiaga, daugelis krikštatevių prisiima atsakomybę rūpintis krikštavaikiu – jeigu vaiką pakrikštijai, tai jau jį priimi į savo šeimą ir privalai rūpintis kaip savu⁶⁰. Tą faktą patvirtina ir konkretus atvejis. 1916 m. gimusi respondentė pasakoja, kad, eidama į kapines ir nešdama gėlių ant savo vaiko kapo, ji būtina padeda gėlių ir ant krikštavaikio kapo, esą gyvu ar mirusiu krikštavaikiu reikia rūpintis kaip savu⁶¹. Net ir tada, kai krikštateviai mažiau paisy kūmystės priesako, teigiama, jog krikštavaikis turi žinoti, kad esi jo krikštatevis, t.y. privalo jausti rūpestį ir meilę⁶².

⁵⁸ ES, b. 2162, l. 21.

⁵⁹ ES, b. 2162, l. 33.

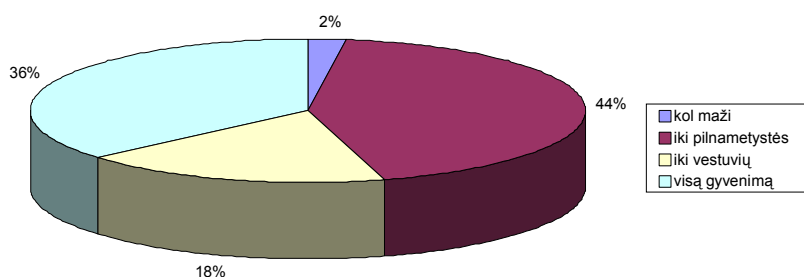
⁶⁰ ES, b. 2162, l. 68.

⁶¹ ES, b. 2162, l. 83.

⁶² ES, b. 2162, l. 36.

Respondentai, paklausti, iki kurio laiko turėtų rūpintis savo krikštavaikiais, pateikia įvairių atsakymų (10 diagr.): 1) visą gyvenimą, 2) iki pilnametystės, 3) kol veda ar išteka, 4) kol maži (smulkiau to nepaiškino).

10 diagrama. Merkiniškių suvokimas, iki kada reikia rūpintis krikštavaikiais. n- 36.

Dauguma merkiniškių mano, jog krikštavaikiais reikėtų rūpintis iki jų pilnametystės (44%). Antroje vietoje (36%) – turėtų globoti krikštavaikius visą gyvenimą. Ir tik 2 procentai respondentų mano, jog pakanka to, jeigu krikštavaikiais rūpinamasi, kol jie maži. Tačiau, nepaisant teorinių pamąstymų, realiame gyvenime yra kiek kitokia situacija. Kaip rodo tyrimų medžiaga, neretai krikštavaikiai yra globojami tol, kol sukuria savo šeimą. Tačiau daugiausia bendraujama, kol krikštavaikiai yra maži, nors ir jiems augant neretai palaikomas ryšys. Merkinės krašte iki šių dienų išlikęs paprotys lankyti krikštavaikius Velykų proga, jiems dovanoti kiaušinių ir kitokių dovanų. Daugelis apklaustųjų nurodė, kad krikstatėviai turėtų lankyti krikštavaikius per kiekvienas Velykas, kol jie užauga. Pavyzdžiui, 1932 m. gimusi respondentė nurodė, kad juos lankyti Velykų proga yra privaloma⁶³. Šį paprotį galime įvardyti kaip tradicinį ir būdingą tirtajai teritorijai. Tačiau suprantama, kad krikštavaikiai yra lankomi ne tik per Velykas. Respondentai nurodė savo krikštavaikius dažnai aplanką per jų gimtadienius, vardadienius, įvairias kalendorines šventes. Neretai per vasaros ar kitas moksleivių atostogas krikštavaikiai svečiuojasi pas krikstatėvius. Krikštavaikiams teikiamos dovanos yra labai įvairios, atitinkančios jų amžių, poreikius, šventės mastą. Nors kai kada jos yra dovanojamos ir be progos, jeigu tik krikštamotė turi ką dovanoti⁶⁴.

Kaip susiformavusį paprotį galėtume išskirti privalomą dovanų teikimą vestuvių proga. Neretas duomenų pateikėjas teigia, jog dovana krikštavaikio vedybų proga yra būtina. Net taip samprotaujama: jeigu

⁶³ ES, b. 2162, l. 73.

⁶⁴ ES, b. 2162, l. 82.

per Velykas kasmet ar bent kada negalėjai apdovanoti krikštavaikio, tai jam vedant ir ištekant turi būtinai apdovanoti. Taip atliksi kūmystės pareigą⁶⁵. Taigi galėtume išvelgti sąsają tarp velykinės ir vestuvinės dovanos. Materiali jų išraiška skiriasi, tačiau apeiginė prasmė išlaiko panašų turinį. Be to, kaip minėjome, krikštatėviai neturi teisės atsisakyti, jei yra kviečiami į piršlius. Daugelis respondentų yra piršliavę krikštavaikių vestuvėse ir tai priima kaip įsipareigojimą. Neretai duomenų pateikėjai pabrėžia tai, jog dar svarbiau priimti kvietimą, jeigu atsisako piršliauti kiti kviečiami asmenys ir krikštavaikiui tikrai reikia pagelbėti. Betgi visai suprantama, jog tada, kai krikštatėviai turi daug krikštavaikių, tai ne visada tą padaryti įmanoma. Kita vertus, ir patys krikštavaikiai teigia, kad būtų negarbinga krikštatevių nepakviesti piršliauti. Taigi krikštatevių dalyvavimas krikštavaikio vestuvėse yra suprantamas kaip reikšminga proga pasireikšti tarpusavio ryšiui. Neretai krikštatėviai eina į krikštavaikio kūdikio palankynas, ypač sulaukus pirmagimio. Fiksuotas atvejis, kai krikštamotė nepamiršo savo krikštavaikio ir tada, kai šis išėjo į kariuomenę ir kai iš jos sugrįžo – atnešė jam dovanų⁶⁶.

KRIKŠTYNŲ DIENA. Atėjus krikštynų dienai, krikštateviai iki šiol yra vieni svarbiausių asmenų, kurie kūdikį įveda į religinę ir šeimos-giminės bendriją. Paprastai prieš vykstant į bažnyčią buvo susėdama prie stalo. Iki XX a. vidurio nuprausti ir aprengti kūdikį krikštui buvo pribuvėjos pareiga. Kartais kūmas prieš prausimą pribuvėjai duodavo muilą, kad vaiką gražiau nupraustų. 1939 m. gimusi respondentė pasakojo, esą prieš krikštą prausiant kūdikį, kūmas į vandenį įmesdavo pinigą, kad vaikas būtų turtingas. Mergaitę pribuvėja specialiai apšluostydavo raudona skarele, kad visada būtų raudona. Pinigas pribuvėjai tekdavo kaip atlygis⁶⁷. Vadinasi, šis prausimas turėjo magiškos galios nulemti vaiko likimą, o dovanos pribuvėjai – padėka ir užmokestis už jos triūsą ne tik paruošiant kūdikį krikštui, bet ir už kūdikio slaugą iki krikšto. Berniuką pribuvėja įduodavo krikštateviui, o mergaitę – krikštamotei⁶⁸.

Pribuvėja ne tik paruošdavo krikštui, bet ir sutikdavo grįžus iš bažnyčios. XX a. I pusėje pribuvėjai paprastai būdavo atsilyginama medžiaga palaidinukei, skarele ar tiesiog pinigais. XX a. II pusėje, nebelikus pribuvėjos institucijos, šias pareigas perėmė vyresnė giminės moteris ar kūdikio senelė. Išliko už jos „paslauga“ teikiamos tradicinės dovanos, tik nėra fiksuota pinigų davimo atvejų. Atlygį už kūdikio paruošimą krikš-

⁶⁵ ES, b. 2162, l. 43.

⁶⁶ ES, b. 2175, l. 14.

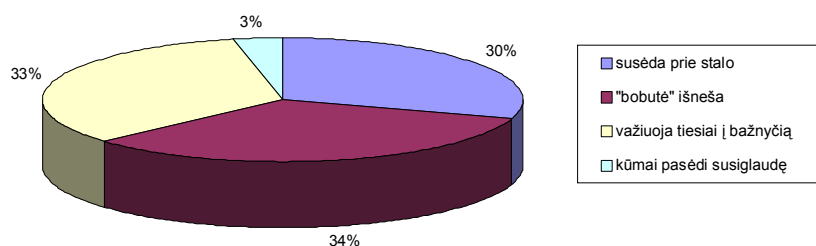
⁶⁷ ES, b. 2162, l. 66.

⁶⁸ ES, b. 2175, l. 13.

tui tradiciškai teikia ne tik krikštamotė, bet kartais ir krikštatėvis. 1974 m. gimusi respondentė pasakojo, kad, krikštijant dukrelę, jos močiutė padavusi aprengtą mergaitę krikštamotei ir iš jos gavusi dovanų skarelę⁶⁹. Krikštui paruoštą kūdikį „bobutė“ iškilmingai perduoda krikštatėviams. Nors atrodytų visai logiška, jei šias pareigas būtų perėmusi krikštamotė, tačiau taip neįvyko. Todėl manyčiau, jog tai dar labiau sustiprina tradicinių papročių tęstinumo poreikį. XX a. pab.–XX a. I pusėje pribuvėja atliko tarpininko vaidmenį tarp šeimos ir kaimo bendruomenės, tačiau ir toliau išliko poreikis atlikti jos pareigas. O tai rodytų, kad tik per atskirų papročių elementų gyvavimą užtikrinamas tradicinių krikštytųjų papročių gyvavimas šiandieniniame gyvenime.

Remdamiesi apklausos duomenimis išskirtume šiuos respondentų įvardytus apeiginius momentus, atliekamus iki krikšto: 1) susėdimą prie stalo, 2) iškilmingą kūdikio išnešimą, 3) važiavimą tiesiai į bažnyčią, 4) kūmų pasėdėjimą susiglaudus (11 diagr.). Medžiagos analizė parodė, jog dabartinėse merkiniškių krikštynose beveik vienodai yra atliekami 1–3 grupių apeiginiai veiksmai (atitinkamai 33%, 30 % ir 34 %).

11 diagrama. Apeigos iki krikšto. n-30.

Ankstesniais laikais su kūdikiu į bažnyčią važiuodavo tik krikštatėviai, dabartiniu metu – ir tėvai.

Pagal gyvavusį paprotį motina, eidama pirmą kartą po gimdymo į bažnyčią, privalėdavo „išsivesdinti“, t.y. buvo įvedama atliekant specialias apeigas. Kadangi XIX a. pab.–XX a. pradžioje kūdikius stengėsi krikštyti kuo ankstesniame amžiuje, tad motina būdavo dar per silpna, kad galėtų dalyvauti krikšto apeigose. Įvesdinimo į bažnyčią paprotys Merkinėje nunyko XX a. 5-ajame–6-ajame dešimtmetyje. Taigi dabar krikšto metu dalyvauja ne tik tėvai, bet neretai seneliai ir kiti giminės.

Beveik visi merkiniškiai rengia krikštytųjų vaišes ir mano, kad jos yra būtinos. Vienų respondentų teigimu, šios vaišės yra skirtos vaikui, kiti mano, jog tai giminės šventė. Kartais krikštytųjų vaišės įvardijamos kaip

⁶⁹ ES, b. 2175, l. 4.

būtinai tradicinis susiejimas⁷⁰, kiti sako, kad ir nedidelis, tik artimiausių žmonių susėdimas tokia proga yra reikšmingas ir smagus⁷¹. Į krikštynas paprastai ateina tik kviestieji, būna 10–20 žmonių, kai kada kviečiama ir daugiau svečių. Tai priklauso nuo šventės masto. Kaip rodo tyrinėjimų medžiaga, ne visiems vienos šeimos vaikams keliamos vienodo dydžio vaišės. 1930 m. gimusi respondentė nurodė, jog vyriausiam vaikui buvo iškeltos didžiausios vaišės, kitiems – mažesnės⁷². Tai neretai priklausė nuo noro labiau pasidžiaugti gimus pirmagimiui, nuo finansinės padėties bei kitų šeimyninių aplinkybių. Respondentų teigimu, jeigu vaišės yra mažos, tada kviečiami tik artimiausi giminės. Kai ruošiama didesnė puota – kviečiami draugai, kaimynai. Krikštynų vaišės dažniausiai trunka vieną dieną.

Grįžusius iš krikšto dažniausiai pasitinka tėvai. Pastaruoju metu pastebimas naujas reiškinys, kai grįžusius iš krikšto pasitinka seneliai (seniau neretai išeidavo pasitikti pribuvėja), žinomas net atvejis, kai pakrikštytą mergaitę pasitiko jos abi seneles⁷³. Šis paprotys dar kartą parodo, kad, nustojus gyvuoti kai kuriems papročiams, vietoj jų atsiranda nauji.

Krikstatėvis susirinkusiuosius pavaišina saldainiais. Jeigu kūmas pats neskuba dalyti, paprašo patys svečiai. Krikštynų vaišės tradiciškai prasidėdavo iškilmingu pakrikštyto vaiko pristatymu tėvams ir svečiams. Apie XX a. vidurį tik įėjus į namus krikstatėviai pagarbindavo Jėzų Kristų ir su vaiku atsisėdavo už stalo. Kiek pasėdėję vaiką atiduodavo motinai ar pribuvėjai ir tada prasidėdavo vaišės⁷⁴. Fiksuoti ir kiti apeiginių veiksmų sekos variantai. 1924 m. gimusi respondentė teigė, jog būdavę ir taip: krikstatėviai su vaiku tylėdami įeidavo į kambarį ir atsisėdavo ant šalia viena kitos padėtų jiems kėdžių (ne prie stalo) ir kiek pasėdėdavo susiglaudę. Tik po to pasveikindavo Jėzų Kristų ir vaiką atiduodavo motinai⁷⁵. Kai kur tik įėjus į kambarį krikstatėvi su vaiku turėdavo tris kartus apeiti aplink stalą, kad vaikas „nebotų blogų akių“ (tikėta, kad mažus vaikus gali nužiūrėti blogas akis turintis žmogus). Pastaruoju metu aptinkami ir naują formą įgiję, tačiau išlaikę seną apeigų turinį papročiai. Grįžus iš bažnyčios, kiekvienas iš svečių turi palaikyti kūdikį, su juo nusifotografuoti ir tik tada kūmas visus vaišina saldainiais⁷⁶. Vaišių pradžioje paprastai siūlomi tostai. Tradiciškai pirmas tostas siūlomas į vai-

⁷⁰ ES, b. 2162, l. 28.

⁷¹ ES, b. 2175, l. 1.

⁷² ES, b. 2162, l. 69.

⁷³ ES, b. 2175, l. 11.

⁷⁴ ES, b. 2162, l. 84.

⁷⁵ ES, b. 2175, l. 13.

⁷⁶ ES, b. 2162, l. 52.

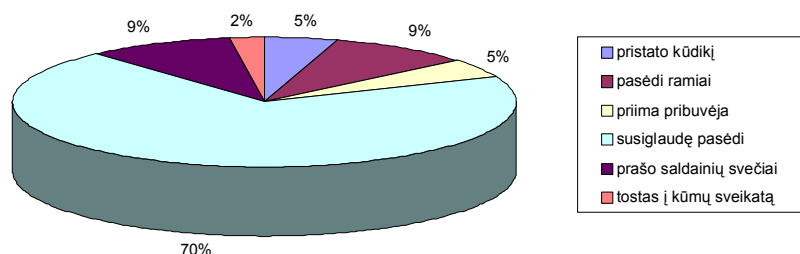
*25

167

ko, paskui – į krikštatevių sveikatą⁷⁷. Iki šiol išliko ir tradicinis krikštatevių „spaudimas“, t.y. reikalavimas sėdėti susiglaudus (12 diagr.).

Šis paprotys apima net 70 procentų visų respondentų išvardytų paprotinių veiksmų, atliekamų krikštynų vaišių metu, ir yra išlaikęs apeigų funkciją. Aiškinama, jog reikia sėdėti susiglaudus todėl, kad nebūtų reti krikštavaičio dantys. Tačiau šis veiksmas kartais tampa tik pramoginiu šventės elementu, nes kūmai verčiami tą daryti tik todėl, kad duotų gėrimo ir saldinių.

12 diagrama. Apeigos krikštynų metu. n-41.

Kaip teigė vyresnės moterys, seniau niekas į krikštynas nenešdavo dovanų. Moterys atsinešdavo tik ką nors iš maisto, o vyrai – gėrimo. Pastaruoju metu beveik visada nešama dovanų vaikui: drabužių, žaislų (priklausomai nuo krikštijamojo amžiaus). Tradiciškai vyrai atsineša gėrimo. Po vaišių beveik visi merkiniškiai įdeda lauktuvių, dažniausiai saldumynų. Kartais visiems vienodai, o jei vaišių likę mažiau, tada pirmiausiai įdeda artimesniems giminėms arba anksčiau vykstantiems į namus.

SOVIETMEČIO VARDYNŲ IR TRADICINIŲ KRIKŠTYNŲ SĄVEIKA. Dalis merkiniškių vaikų neišvengė ir sovietiniu laikotarpiu rengtų vardynų. Apklausa parodė, jog daugelis respondentų jau menkai beatsimena vardynas ir jų rengimo procedūrą. Beveik neišliko archyvinės medžiagos, kurioje būtų užregistruotas vardynų faktas. Pasirodo, jog valdžios institucijoje, t.y. Merkinės seniūnijoje, pasikeitus politinei situacijai, šių dokumentų nebesaugota. Merkinės kraštotyros muziejaus direktorius Juozas Kaupinis yra išsaugojęs porą tokių albumų su nuotraukomis, atvirukų bei žurnalų iškarpomis (čia sužymėtos vardynos, rengtos 1978–1983 m. ir 1987–1988 m.). Juose užrašyta asmens, kuriam rengiamos vardynos, pavardė, vardas, gimimo ir vardynų data, taip pat vardatevių vardai, pavardės ir jų parašai. Kadangi nėra nurodyta gyvenamoji vieta, tad galima suabejoti, ar šie įrašai žymi pačios Merkinės ar jos apylinkių gyventojų

⁷⁷ ES, b. 2162, 69.

vardynas. Šių albumų negalėtume įvardyti kaip dokumentų. Juose nėra jokių regalijų, kurios rodytų, kad tai yra juridinę vertę turintis dokumentas. Manychiau, jog albumus galėtume vertinti tik kaip atminimą, turintį tam tikrą istorinę vertę.

Kaip rodo tyrinėjimų medžiaga, tik penki merkiniškiai iš 51 rengė savo vaikams vardynas. Apklausus respondentus išaiškėjo ir du dalyvavimo vardynose motyvai. Vienas iš jų – valdžia nenorėjo išduoti gimimo metrikų, jeigu nebus vaiko iškilmingų vardynų⁷⁸. Tai, kad vardynos buvo prievartinis aktas, įvardijo dar trys respondentės. Jų teigimu, vietos valdžia reikalavo, kad tėvai atsiimtų vaiko metrikus tik vardynų metu 1973, 1976, 1980 ir 1983 m.⁷⁹ Tačiau buvo išsakyta ir nuomonė be kategoriškos motyvacijos – „valdžia pasiūlė ir sutiko dalyvauti vardynose“⁸⁰, prievartos nešti vaiką į vardynas nebuvo, tiesiog taip darė daugumas ir vieni norėjo pasirodyti prieš kitus⁸¹. Paprastai per vardynas sunešdavo į apylinkės centrą kelis vaikus. Būdavo atliekama tam tikra ceremonija. Vardatėviai pasirašydavo specialioje knygoje, sveikindavo apylinkės pirmininkas, atstovai iš tėvų darbovietės teikdavo dovanas, surengdavo koncertą, kartais po to pasivaišindavo⁸². Apklausos duomenys parodė, jog Merkinėje vardynos buvo rengiamos 1973–1983 metais. Beveik visada, išskyrus vieną kartą (kvietė krikstatėvius, tačiau jie atsisakė), krikstatėviai ir vardatėviai buvo tie patys asmenys. Visi vežtieji į vardynas vaikais buvo krikštyti (trys – tą pačią dieną, vienas – prieš vardynas, vienas – po vardynų). Vadinasi, vardynos nepakeitė krikštynų, kaip kad liaudyje neprigijo kreipinys „vardatėviai“. Taigi daugumas merkiniškių pasitenkino krikštynomis, laisvu noru nesusivilioję rengti vaikams dar ir vardynų. Dabar Merkinėje vardynos neorganizuojamos.

Sovietiniais metais krikštas, kaip ir kiti bažnyčioje teikiami sakramentai, buvo įslaptintas veiksmas ir ne visi tėvai galėjo viešai krikštyti. Tai priklausė ir nuo tėvų užimamų pareigų. Respondentė prisiminė, jog dėl to, kad motina buvo mokytoja, seserį vežė krikštyti į kitą parapiją. Bijojų, kad motinos neišmestų iš darbo⁸³. Kartais tėvai neslėpdavo krikšto fakto, tačiau nenorėdavo ir viešintis. Kaip teigė pateikėja, slaptumo sumetimais į krikstatėvius kviesdavo patikimus žmones, kurie, jų manymu, galėtų išlaikyti šią paslaptį⁸⁴. Sovietiniais metais krikšto paslaptį stengėsi išsaugoti ir kunigai. Siekiant suklaidinti valdžios pareigūnus ir nuo ga-

⁷⁸ ES, b. 2162, l. 49; ES, b. 2160, l. 5.

⁷⁹ ES, b. 2162, l. 55; ES, b. 2175, l. 47; ES, b. 2175, l. 29.

⁸⁰ ES, b. 2162, l. 58.

⁸¹ ES, b. 2175, l. 46.

⁸² ES, b. 2162, l. 45.

⁸³ ES, b. 2175, l. 2.

⁸⁴ ES, b. 2162, l. 4.

limų nemalonumų apsaugoti atsakingesniais pareigas užimančius tėvus ir krikštatėvius, krikštas buvo registruojamas skirtingose knygoose. Tą patvirtina Merkinės bažnytinės krikšto metrikų knygos. Kai kuriais metais krikštas buvo registruojamas vienu metu dviejose knygoose ir traktuojamas kaip vienas vienetas, arba būdavo dvi knygos: vienus krikštus registruavo vienoje, kitus – kitoje knygoje. Šiuo metu galima tik spėlioti, kokiais kriterijais remiantis buvo daroma atranka. Sprendžiant iš bažnytinėse knygoose įrašų, manyčiau, jog savos parapijos vaikų krikštas buvo rašomas vienoje knygoje, o iš kitur atvykusių – kitoje (čia tik prielaida, nes patikimesnių duomenų niekas negalėjo suteikti). Nepaisydami galimų nemalonumų merkiniškiai savo vaikus krikštijo per visą sovietinį laikotarpį. Galima teigti, jog merkiniškių krikštynos išlaikė daugelį tradicinių krikštyną bruožų iki šių dienų, kurie turi apeiginę prasmę ir nemaža lokaliųjų savitumų. Tačiau neišvengė ir naujovių, atsiradusių dėl sovietmečio politinių bei ekonominių sąlygų kaitos.

PAVAINIKIO KŪDIKIO KRIKŠTAS. Aptarę sovietmečio vardynų ir tradicinio krikšto santykį, turėtume pažvelgti ir į specifines krikšto aplinkybes (gimdoma nesusituokus) ir jų raišką socialinėje erdvėje. Remiantis etnografinė medžiaga galima teigti, jog XIX a. pab.–XX a. I pusėje buvo ypač griežtai žiūrima į merginą, kuri netekėjusi susilaukdavo kūdikio⁸⁵. Panaši nuostata būdinga ir merkiniškiams, ypač vyresniosios kartos. Tokia mergina buvo vadinama „paleistuve“, o jos vaikas – „bastruku“. Ypač sunkus laikas būdavo merginai kūdikio besilaukiant ir tik jį pagimdžius. Jei gu jos labai ir nesmerkhdavo, tačiau vis tiek susilaukdavo daug apkalbų. Vėliau ši situacija kiek pasikeitė, tačiau toks „paženklinimas“ likdavo visam gyvenimui. Daugelis apklaustųjų moterų teigė, jog yra kaltesnė mergina, negebėjusi apsisaugoti nuo šios nuodėmės. Nors toks poelgis ir vaikams nedarė garbės. Pasak 1912 m. gimusios pateikėjos, jei vaikas, „prigavęs“ merginą, veda kitą, tai jam vis tiek gyvenimas nesiseka⁸⁶. Tačiau tradiciškai žmonės vyrams buvo labiau atlaidesni, tuo tarpu merginai ir jos šeimai buvo didelė negarbė. 1928 m. gimusi pateikėja pasakojo, kad besilaukiančią giminaitę tėvai išvarė iš namų ir tik vėliau jai atleido ir vėl priėmė⁸⁷. Savo nepritarimą merginos elgesiui išreiškėdavo ir kaimo žmonės – netekėjusioms merginoms tėvai neleisdavo kūmauti merginos vaikui⁸⁸. Kartais būdavo atsižvelgiama, iš kokios šeimos mergina, „taip su ja ir elgdavosi“⁸⁹. Tai rodytų, kad pats poelgis buvo smerkiamas, ta-

⁸⁵ R. Paukštytė, *Gimtuvės ir krikštynos...*, p. 33–35.

⁸⁶ ES, b. 2158, l. 20.

⁸⁷ ES, b. 2158, l. 5.

⁸⁸ ES, b. 2158, l. 11.

⁸⁹ ES, b. 2158, l. 11.

čiau kaimo žmonės konkretų atvejį vertino skirtingai. Manychiau, subjektyvumo pakakdavo, nors žmonės ir stengėsi teisingai įvertinti situaciją. XIX a. pab.–XX a. I pusėje kaimo bendruomenė kad ir griežtai kontroliavo ir vertino kiekvieno savo nario poelgį, bet gailėsčiui ir užuojautai taip pat likdavo vietos⁹⁰. Tvirtai teigiama, jog nepaisant to, kad mergina pagimdė kūdikį, ji yra vertinama už tai, kad išsaugojo gyvybę.

Nors atrodytų, kad XX a. pab.–XXI a. pr. požiūris į vienišą motiną iš esmės pasikeitė, tačiau kaimo kultūroje pastebimas iki šiol išlikęs tradicinis požiūris. Pasak vienos merkiniškės, ji pažįstanti moterį, kuri ir šiais laikais neleidžia savo dukteriai draugauti su mergina, auginančią kūdikį⁹¹. Dar vienas pateikėjos papasakotas atvejis, kai jos giminaitė tekejo „už mergos vaiko“. Visa giminė buvo prieš tokias vedybas, nors jaunikio motina buvo vertinama kaip darbšti, labai gera moteris. Tačiau, nuotakos giminaičių vertinimu, ši santuoka yra negarbė visai giminei⁹². Vadinasi, tradicinės šeimos modelis, nepaisant modernėjančioje visuomenėje įvykusių pasikeitimų, kaimo kultūroje iki šiol yra vertinamas.

TRADICIJOS VERTĖ ŠIŲ DIENŲ PAPROČIUOSE. Pažvelgus į Merkinės bei jos apylinkių praeitį ir dabartį, galima daryti išvadą, jog dalis tradicinių gimtųjų ir krikštynų papročių, peržengusių XXI a. ribą, gyvuoja iki šiol ir yra išlaikę patikimą turinį, tačiau įgavę kitą formą. Ir tai neišvengiamai lemia papročio modifikaciją, įvykusią bėgant laikui ir natūraliai prisitaikiusią prie naujų sąlygų. Tačiau, kaip rodo tyrimų medžiaga, tik per atskirų papročių elementų gyvavimą senąja forma yra užtikrinami tradicinių papročių lokaliniai savitumai, sėkmingai gyvuojantys šiandieniniame gyvenime.

Merkinėje ir jos apylinkėse fiksuoti papročiai yra iki mūsų dienų išlikę kaip neatsiejama žmogaus gyvenimo dalis.

Žmogaus gyvenimo ciklo papročiai – gimtuvės ir krikštynos yra išlaikiusios laiko glūdintą archajiškumą ir šiandien turį tą dvasią, kuri palaiko ir pažadina papročius naujam gyvenimui.

LITERATŪRA

Balys J., *Vaikystė ir vedybos. Lietuvių liaudies tradicijos*, Silver Spring, 1979.

Čilvinaitė M., Iš XX a. pradžios šeimos gyvenimo papročių, *Kraštotyra*, Vilnius, 1975, p. 253–254.

⁹⁰ R. Paukštytė-Šaknienė, Idealus bendruomenės modelis. Gimimo papročiai, *Žiemgala*, 2001/2, p. 3–4.

⁹¹ ES, b. 2158, l. 9.

⁹² ES, 2175, l. 15.

- Dundulienė P., *Senieji lietuvių šeimos papročiai*, Vilnius, 1999.
- Krėvė-Mickevičius V., Burtai ir prietarai, *Tauta ir žodis*, Kaunas, 1928, p. 486–508.
- Krėvė-Mickevičius V., Krikštynų apeigos Dzūkijoje, *Mūsų tautosaka*, t. 7, Kaunas, 1933, p. 31–46.
- Paukštytė R., *Gimtuvės ir krikštynos Lietuvos kaimo gyvenime XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius, 1999.
- Paukštytė-Šaknienė R., Idealus bendruomenės modelis. Gimimo papročiai, *Žiemgala*, 2001/2, p. 2–9.
- Paukštytė-Šaknienė R., Krikštynos ir vardynos šiaurės rytų Lietuvoje XX a. antrojoje pusėje, *LKMA Metraštis*, t. 19, Vilnius, 2001, p. 243–266.
- Paukštytė-Šaknienė R., Šiaurričių lietuvių etninės kultūros tapatumas XX a. II pusės vaiko socialinio įteisinimo papročiuose, *Lituanistica*, 2002, Nr. 1 (49), p. 57–73.
- Schorter E., *Die Geburt der modernen Familie*, Reinbek, 1977.
- Stanaitis S., *Dzūkijos nacionalinis parkas: kaimai ir gyventojai*, Vilnius, 2001.
- Ulčinskas V., *Raitininkų kaimas (1850–1950)*, Vilnius, 1995.
- Vasiliauskas R., Vaikų moralinis auklėjimas ir skatinimas prie darbo Varėnos rajono valstiečių šeimoje, *Dubičiai*, Vilnius, 1989, p. 182–187.
- Vyšniauskaitė A., Šeimos butis ir papročiai, *Lietuvių etnografijos bruožai*, Vilnius, 1964, p. 448–476.
- Van Gennep A., *The Rites of Passage*, Chicago, 1960.
- Зидер Р., *Социальная история семьи в Западной и Центральной Европе (конец XVIII–XX вв.)*, Москва, 1997.

Įteikta 2002 m. gegužės mėn.

BIRTH AND BAPTISM AMONG MERKINĖ INHABITANTS: DIFFUSION OF CULTURAL ELEMENTS IN THE 20th C.

Summary

The abundant fieldwork material on traditional and modern birth and baptism collected in Merkinė and its environs permits a look at the layers of ethnic culture accumulated and cherished by the residents of Dzūkija by three successive generations.

The survey was carried out using the author's created questionnaires: "Birth Customs" and "Baptism and Name-giving Ceremonies." Trying to reveal the peculiar characteristics of baptism customs, the parish registers of baptism kept at the Merkinė church were used. Baptism, like all socio-cultural events in the life of the resident of this region, is an integral part of Christian culture. Thus, the research also revealed the dynamics of religious feeling and the expression of Christian values.

Relying on the previous investigations by the author and theoretical generalizations as well as the above-mentioned field research, we tried to contribute to the solution of the problem relating to the preservation of the legacy of traditional ethnic culture and to the application of its elements in everyday life. The wonderful slightly touched by civilization landscapes and their rich history, on the one hand, and the infertile soil, extensive agriculture, and the pressing need to use the opportunities offered by tourism on the other – make this problem urgent. To look at this problem using the customs of birth, baptism, and name giving we formulated the following tasks: 1) to follow the distribution, the local and the general characteristics of birth and baptism customs; 2) to investigate the change and development of baptism customs; 3) to analyze the changes and development of baptism customs and 4) to explain the characteristics and distribution of name-giving holidays in the investigated territory.

Research of the past and present of Merkinė and its surrounding areas led to the conclusion that some of traditional birth and baptism customs passing over into the twenty-first century still survive and are considered reliable in their content, but with a different form. This inevitably determines the modification of customs which happened in time and adapted naturally to new conditions. However, as indicated by the field research material, the local peculiarities of traditional customs, successfully existing today in everyday life, are secured only by the survival in their ancient form of separate custom elements.